INSCRIPȚIILE DELA CETATEA-ALBĂ
ȘI
STĂPÂNIREA MOLDOVEI ASUPRA EI

DE

I. BOGDAN
Membru al Academiei Române.

Ședința dela 21 Martie 1908.

I. INSCRIPȚIILE DELA CETATEA-ALBĂ.

Printre ruinele Cetății-Albe, pe care Rușii o numesc Akkerman, — un termen turcesc format după grecescul Ἀσπρόκαστρον — s'au găsit, în cursul secolului trecut, câtevà inscripții de origine moldovenească, unele în grecește, altele în slavonește. Se împlinesc aproape șaizeci de ani de când N. N. Murzakevič, secretarul și apoi vicepreședintele societății istorice și arheologice din Odessa — înființată la 1839 cu scopul de a studià antichitățile și istoria Rusiei meridionale—a publicat, în volumul al II-lea al Memoriilor acestei societăți (1), o inscripție grecească în care erà vorba de zidirea unei cetăți și de un voevod moldovenesc Ștefan, care i s'a părut că trebue să fie Ștefan cel Mare, necunoscând un alt domn cu acest nume, care să se fi putut gândi la ridicarea unei cetăți așà de mărețe ca Cetatea-Albă. Dar la o cetire mai atentă a inscripției s'a văzut că ea este din 1440 și că a fost pusă sub Ștefan II, unchiul lui Ștefan cel Mare și întâiul domn moldovean, care a contribuit la întărirea cetății, după ce aceasta atrăsese, cu vreo douăzeci

(1) Аккерманскія греческія надписи (Inscripțiile grecești dela Akkerman) : Записки императорскаго одесскаго общества исторіи и древностей, tom. II, Odessa 1851, p. 480 — 483. Tomul I apăruse la 1844.

de ani mai nainte, atenția Turcilor și deșteptase într'înșii pofta de a o cucerì. Meritul de a fi cetit exact data acestei inscripții e al răposatului profesor universitar dela Odessa Al. Kočubinskij, care, deșì nepregătit pentru studii de istorie română, a urmărit totuș cu interes, poate fiindcă erà Basarabean de naștere, săpăturile dela Cetatea-Albă și a publicat, cu un comentariu extrem de amănunțit, cele patru inscripții descoperite până acum — căci pe cele două grecești le putem considerà ca una singură — în două studii din «Memoriile» zisei societăți : unul la 1889, sub titlul «Inscripțiile lapidare din secolul XV dela Cetatea-Albă, azi Akkerman» (1), altul la 1901, sub titlul «Tura (Tyras)—Cetatea-Albă—Akkerman și noua inscripție lapidară din an. 1454» (2). In aceste studii Kočubinskij, după ce dă o lectură mai bună inscripției dela 1440, comunică încă alte trei, pe cari le datează cu anii 1438, 1454 și 1482.

Inscripția grecească dela 1440, împreună cu cea pe care noi o socotim contimporană cu dânsa, a fost cetită din nou de V. V. Latyšev, un distins epigrafist rus și membru al Academiei imperiale de științe din St. Petersburg, într'o scriere apărută la 1896, cu ocazia jubileului de cincizeci de ani al societății arheologice din capitala Rusiei, și rămasă necunoscută la noi (3).

Memoriul dela 1889 al lui Kočubinskij a fost utilizat de d-l N. Iorga în scrierea sa asupra «Chiliei și Cetății-Albe», unde a reprodus în traducere română inscripțiile dela 1438 și 1440, amintind și pe cea dela 1482, dar îndoindu-se de exactitatea acestei date (4). Intr'un articol din *Noua Revistă Română,* dela 15 Dechemvrie 1900, d-sa a arătat însă că data 1438 a fost rău cetită de Kočubinskij și că ea trebue înlocuită cu 1484, dată ce se apropià mai mult de adevăr și pe care am admis-o și eu, într'o notiță din *Convorbiri Literare*, No. din Martie 1901 (5). D-l Ioan Tanoviceanu, un bun cunoscător al vieții boierilor moldoveni, a căror genealogie

(1) Лапидарныя надписи XV столѣтія изъ Бѣлгорода, что нынѣ Аккерманъ: Записки, tom. XV, p. 506—547.

(2) Тура (Тирасъ)—Бѣлгородъ—Аккерманъ и его новая лапидарная надпись отъ 1454 года : Записки, tom. XXIII, p. 79—198.

(3) Сборникъ греческихъ надписей христіанскихъ временъ изъ южной Россіи (Colecţiune de inscripţii greceşti din timpurile creştine ale Rusiei sudice), p. 2. — Mulţumesc cu ocazia aceasta d-lui Latyšev pentru bunăvoinţa ce a avut de a-mi trimete un exemplar din broșura d-sale.

(4) *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății-Albe*, București 1899, p. 98—99 și 152.

(5) *Inscripția dela 1484 de pe poarta cea mare a Cetății-Albe*, Conv. Lit., an. XXXV, p. 247—253.

o studiază de mulţi ani după documente, tratând aceeaş chestiune în No. din Maiu 1901 al «Convorbirilor» (1) şi întemeindu-se pe faptul că boierii amintiţi în inscripţie nu se constată din documente pentru anul 1484, ci pentru alţi ani anteriori, a exprimat părerea că singura dată admisibilă — dacă ea există — este 1474. Data există însă, şi neputând fi cetită cu nici un chip 1474, concluzia d-lui Tanoviceanu nu mi-a schimbat părerea atunci.

La acestea s'a oprit discuţia asupra inscripţiei puse de Kočubinskij în 1438 (2).

Reluând, cu ocazia ultimei descoperiri dela Cetatea-Albă, dată publicităţii în 1901, studiul acestei chestiuni atât de controversate şi completându-l cu celelalte inscripţii, cărora la 1900 nu le dădusem atenţiunea cuvenită, am ajuns, asupra inscripţiei dela 1438/1484, la o părere ce se apropie de a d-lui Tanoviceanu, iar în ce priveşte pe celelalte, la unele lecturi cu totul deosebite de ale lui Murzakevič şi Kočubinskij, pe cari, dată fiind importanţa lor pentru istoria Cetăţii-Albe, le voiu explică cu toate amănuntele necesare. Voiu da întâiu, pe rând, lecturile ce mi se par mai bune, în comparaţie cu ale predecesorilor mei, şi voiu încheià apoi cu câtevà consideraţiuni generale despre epoca moldovenească a Cetăţii-Albe, asupra căreia «Studiile» d-lui N. Iorga au aruncat multă lumină.

I.

Inscripţia dela 1440.

Intâia, după vechime, este inscripţia grecească dela 1440, găsită, după spusa lui Murzakevič, pe la 1840, într'un zid care prelungià citadela, acum în mare parte dărâmat. Intr'un turn al acestui zid s'a găsit şi a doua inscripţie grecească, fără dată, dar evident contimporană (3). Profesorul Kočubinskij nu s'a ocupat cu dânsa

(1) *Data rezidirii Cetăţii-Albe*, Conv. Lit., an. XXXV, p. 462—469.

(2) Trec cu vederea peste părerile exprimate de d-nii Gr. G. Tocilescu şi Z. C. Arbore, deoarece ele nu sunt întemeiate pe nici un argument serios. Cf. articolul meu, l. c. p. 247 şi 249. D-l Arbore reprodusese în monografia sa asupra *Basarabiei în sec. XIX* (Bucureşti 1898) şi fotografia inscripţiunii.

(3) L. c., p. 481; la p. 480 se zice «zidul *interior* al fortăreţei Akkermanului» şi «zidul *mijlociu* al fortăreţei acum desfiinţate» — termeni vagi şi neexplicaţi. Planul fortăreţei, pe care îl reproduc la planşa V după un articol al lui von Štern, nu dă nici o numire zidurilor. Cf. Kočubinskij, l. c., p. 527—538.

și nu știm dacă ea se mai păstrează undevà sau s'a pierdut (1).

Inscripția întâia e săpată pe o tablă de marmoră albă, curată, foarte fin lucrată și având o lungime de c. 1.12 m., o lățime de c. 52 cm. și o grosime de c. 6 cm. (2) Partea superioară a ei, exact două treimi din lungime, e ocupată de ornamentica ce consistă într'o cruce mare bizantină, de felul celor ce se întrebuințează în slujba bisericească, împodobită la cele patru capete cu câte un triunghiu și două perle și așezată pe un postament în formă de triped cu linii curbe (3). In cele patru unghiuri dela mijloc se află monogramele IΣ̄—XΣ̄ și cuvântul NI—KA, iar în partea de sus, la dreapta și la stânga, câte o rozetă închisă într'un cerc: cea din stânga reprezentă o cruce compusă din patru frunze, asemănătoare cu crucea compusă din romboide de pe mormântul Stanei, fetei lui Neagoe Basaraba și foastei soții a lui Ștefăniță Vodă, dela 1531 (4); cea din dreapta reprezentă două triunghiuri așezate invers unul peste altul, și la mijloc o rozetă în șase colțuri, în lăuntrul rozetei cevà mai mari formate de întretăierea triunghiurilor (5). Amândouă sunt or-

---

(1) Emil Teodorescu, un fost elev al meu care la 1894 a vizitat colecțiunile muzeului din Odessa, n'a văzut acolo decât cele două inscripții dela 1476 și 1479, la dânsul 1438 și 1482, cum erau trecute în catalogul Muzeului; v. Revista pentru istorie, arheologie și filologie a d-lui Gr. G. Tocilescu, vol. VII, p. 236—240, art. *Obiectele muzeului din Odessa referitoare la trecutul României.*

(2) Kočubinskij dă dimensiunile ei astfel: 1 arșin și 9 verșoci rusești, $11^1/_2$ verșoci, 4 verșoci. Arșinul sau cotul rusesc are exact 0 m. 711,182, deci c. 711 mm., iar verșocul, care este $^1/_{16}$ dintr'un arșin, 0 m. 044,450, deci c. $44^1/_2$ mm.

(3) Cruci asemănătoare cu aceasta s'au găsit pe o coloană de biserică din Cherson (Korsuň) și într'o biserică dela Inkerman. Cea dintâi e reprodusă de Latyšev, l. c., p. 22. Inscripția ei arată înțelesul simbolic ce i-l dădeau contimporanii: οὗτος [ὁ σταυρὸς] φυτεύσει εἰς κράδην θεοῦ, καὶ ῥίζας οἱ θερίζον[τες οὐκ ἐκριζώσουσι] = această cruce va crește ca smochinul lui Dumnezeu și secerătorii nu vor desrădăcinà rădăcinile lui. In monumentele arhitecturale creștine această cruce se ivește din sec. V și e foarte obișnuită d. p. în frescurile catedralei sf. Sofii din Chiev (Latyšev, l. c., p. 22—23; cf. ibid., p. 97). In colecția de cruci a lui B. I. și V. N. Hanenko din Chiev, Древности русскія 1899—1900, nu e nici un exemplar de felul acesta.

(4) *Biserica episcopală a mânăstirii Curtea de Argeș*, București 1886, p. 47. Foarte asemănătoare cu rozeta dela Akkerman este una dela 1378 din Caffa, aflătoare pe o piatră de mormânt din foasta citadelă a Genovezilor; aceasta are însă șase colțuri (Latyšev, l. c., p. 85). Rozete de acestea, compuse din ovale, se găsesc la mânăstirea Cozia și în unele biserici sârbești (colecția de fotografii a d-lui Tzigara).

(5) D-l Al. Tzigara-Samurcaș mă asigură că astfel de rozete se găsesc și în biserica dela Curtea de Argeș. In publicația oficială dela 1886 nu e reprodusă nici una. In arta creștină e un ornament foarte cunoscut.

namente de ocniţe. Ca obiect de artă, această inscripţie e cea mai frumoasă din câte s'au găsit la Cetatea-Albă şi poate cea mai frumoasă din câte s'au păstrat în ţerile noastre, abstracţie făcând de cele funerare.

Sub partea ornamentală e săpat textul în şapte rânduri, din cari cele şase dintâi sunt liniate, după modelul manuscriselor, prin tăieturi adânci. Sus de tot e săpat un rând izolat care conţine, după d-nii Kočubinskij şi Iorga, numele arhitectului, după mine pe al pârcalabului. Literele sunt subţiri, corect desemnate şi cu multe ligaturi (τȣ, δω, ον, το, πα, αυ, υπα, μα, τρο, ρȣ, πι, απ, ινδ, δȣ, νβ, ρη, αν). Ele prezentă tipul unei unciale lapidare destul de curate, asemănătoare în câtva cu unciala primelor inscripţii ale lui Ştefan cel Mare. Au o mărime de c. 3½ cm. (1) şi, judecând după fotografie, un relief foarte pronunţat (2); ου are consecvent forma ȣ; la genetivul pronominal τοῦ e scris totdeauna mare şi cu un τ mic deasupra lui (3) ; στ are forma ce se apropie de koppa, ca în cursiva grecească de mai târziu.

Inscripţia întreagă o cetesc astfel:

1. † ΔΕΥϹΗϹ Ȣ ΔȢ (4) ΘΥ ΘΕȢΡΚΑ.
2. ĪC̄ | X̄C̄
3. ΝΙ | ΚΑ.
4. † ΓΕΓΟΝΕΝ ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΚΑϚΡΟΝ
5. ΕΠΙ Ȣ ΕΥϹΕΒΕϚΑΤȢ ΑΥΦΕΝ-
6. ΤΟϹ Υ^ΠΑ^Ȣ ΙΩ ϚΕΦΑΝȢ ΒΟ^Ε^ΒΩΔΑ
7. ΚΑΙ ΔΙΑ Ȣ ΜΑΓΙϚΡΟ ΤΗϹ ΑΦΕΝΤΙΑϹ ΚΕ Ȣ ΚΑϚΡȢ
8. ΕΠϚΑȢ ϚЭΜΗ ΕȢϹ. † ΔΙΑϹΟ-
9. ϹΟΝ ΑΠΟ ΚΙΝΔΝΟ^Ν^ Ȣ ΔȢΑȢ ϹȢ, ΘΚΕ, †
10. ϚΕ | ΝΒΡΗ Ι | ΦΑΝ.

In transcriere şi completată:

(1) Kočubinskij dă ¾ verşoci.
(2) Cf. Kočubinskij, l. c., p. 528.
(3) Cf. inscripţia dela Chilia din sec. XVII, *Zapiski*, XXI, p. 159.
(4) Litera д deasupra lui ȣ e ştearsă.

1. Δέυσης τȣ̃ δȣ́λ(ȣ) θ(εο)ῦ Θεδώρκα.
2. Ἰ(ησοῦ)ς Χ(ριστὸ)ς
3. νι κᾶ.
4. † Γέγονεν τὸ παρὸν κάςρον
5. ἐπὶ τȣ̃ εὐσεβεςάτȣ αὐφέν-
6. τος ὑπάτȣ Ἰω. ςεφάνȣ 6οε6ώδα
7. καὶ διὰ τȣ̃ μαγίστρο(υ) τῆς ἀφεντίας κὲ τȣ̃ κάςρȣ
8. ἐπ(ι)ςάτȣ ‚ςϡμη′ ἔτȣς. † Διάσο-
9. σον ἀπὸ κινδ(ύ)νον τȣ̃ δȣ́λȣ σȣ, θ(εοτό)κε, †
10. ςέ- [N(οεμ)6ρ(ίου) ι′] φαν (1).

In traducere românească:

† *Rugăciunea robului lui Dumnezeu Fedorca.*
Isus Hristos
biruește.
† *Făcutu-s'a această cetate*
pe vremea preacuviosului domn
gospodar Io(an) Ștefan voevod,
și prin boierul domniei (sale) și al cetății
pârcalab, în anul 6948. † *Mântuește*
de primejdii pe robul tău, născătoare de Dumnezeu, †
Ștefan. Noemvrie în 10.

In ce privește textul grecesc, dealtmintrelea foarte clar, sunt de observat următoarele abateri dela limba clasică: δέυσης (2) în loc de

(1) D-l V. Latyšev, l. c., p. 4, are următoarele deosebiri de lectură: în rândul 1 δέ(η)σ(ι)ς, (δού)λȣ, Θε(ο)δώρ(ου) κα(ὶ), în r. 6 6ο6ώδα, în r. 7 κ(αὶ), în r. 8 ἔτ(ους), Διάσ(ω)-, în r. 9 κινδύ(ν)ων, în r. 10 ςεφάν(ου). In cuvântul 6οε6ώδα din r. 6 se vede foarte bine un ε mai mic între ο și 6 (cf. planșa I); celelalte deosebiri provin din nebăgare de seamă și din întregiri deosebite de ale noastre.—Cu ortografia modernă, inscripția întreagă se transcrie astfel: † Δέησις τοῦ δούλου θεοῦ Θεδώρκα. Ἰησοῦς Χριστὸς νικᾶ. † Γέγονεν τὸ παρὸν κάστρον ἐπὶ τοῦ εὐσεβεστάτου αὐφέντος ὑπάτου Ἰω. Στεφάνου 6οε6ώδα, καὶ διὰ τοῦ μαγίστρου τῆς ἀφεντίας καὶ τοῦ κάστρου ἐπιστάτου, ‚ςϡμη′ ἔτους. † Διάσωσον ἀπὸ κινδύνων τοῦ δούλου σου, θεοτόκε, † Στέφαν. Νοεμβρίου ι′.

(2) Cf. aceeaș formă într'o inscripție de pe vechiul iconostas al bisericii sf. Nicolae din Chilia, de pe vremea lui Vasile Lupul: † δέυσις τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ Δημητρίου, υἱοῦ Ἰω.

δέησις, αὐφέντος (1) în loc de αὐθέντου, dela nom. αὐθέντης (o analogie după temele participiale consonantice), ἀφεντίας în loc de αὐθεντίας. Ca ortografie avem κέ în loc de καί, διάσοσον, cu ο, în loc de διάσωσον, cu ω (dela διασώζω), κινδόνον, cu ο, în loc de κινδύνων, cu ω, la gen. plur., și Νοεμβρήου, cu η, în loc de Νοεμβρίου (2), cu ι. Acestea dovedesc că alcătuitorul inscripţiei nu erà mare cărturar, nu dovedesc însă că el nu erà Grec. Grecitatea barbară dintr'însa, atât ca forme gramaticale cât și ca ortografie, o regăsim în numeroase inscripţii de pe vremea stăpânirii tătare și genoveze în Crimeea. Așà d. p. în cea dela 1427 din Theodoro sau Mangup, publicată de mai mulţi învăţaţi, între alţii de Raoul-Rochette în *Antiquités grecques du Bosphore Cimmérien* (Paris, MDCCCXXII), planșa IX, No. 8 (cu câtevà greșeli), de Kirchhoff în *Corpus inscriptionum graecarum*, IV, No. 8742, și de Latyšev în *Sbornik grečeskich nadpisej*, p. 51-52, cu o foarte frumoasă heliogravură (3).

πρηβάνα ἴτ..., în art. lui N. N. Murzakevič asupra acestei biserici, *Zapiski*, II, p. 484—488. Un facsimile se află în *Zapiski*, XXI, p. 159, unde υἱοῦ este scris ιυ. Cf. lectura lui Latyšev, l. c., p. 1. Așà e scris cuvântul acesta și într'o inscripţie dela 1272 (Latyšev, l. c., p. 40), iar în niște inscripţii din sec. XVII și XVIII din satul Šury, lângă Bahčisaraj, găsim δέηισης, δέεισις, δέυισις (Latyšev, l. c., p. 67).

(1) Murzakevič cetise greșit αὐφεντόσου (*Zapiski,* II, p. 481).

(2) Inscripţiile grecești din orașele dela Marea-Neagră au în sec. XIV și XV, conform uzului grecesc, data de lună sau în genetiv sau în dativ. Cf. d. p. inscripţia din nota următoare și cele dela 1310 și 1362, *Zapiski*, XXI, p. 234 și 232: μηνὸς Αὐγούστου α', ἔτους ,ςωο'; ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ θεοῦ Πατρίκις μηνὶ Μαΐῳ ἔτους ,ςωιη' M. B.

(3) Cf. *Zapiski*, XIV, p. 190, n., din articolul inginerului A. L. Bertье-Delagardъ «*Despre rămășiţele vechilor întărituri din jurul Sevastopolei*», p. 166 și urm. După fotografia din Latyšev (tabela V) inscripţia se cetește, reproducând unciala în cursivă și neadăogând spiritele și accentele, așà:

† Εκτησθη ο ναοσ ουτοσ συν το ευλογημενο κιαστρο,
ο νυν οραται, υπο ημερων κυρου αλεξιου αυθεντ-
ου πολεως θεοδωρουσ και παραθαλασιασ: και κτη-
τωρ (sic) των αγιων ενδωξων' θεοστεπτων: μεγα-
λων βασιλεων και εισαποστολιων κωνσταντινου
και ελενησ: μηνι οκτοδρ.
ινδηκτηονοσ εκτησ: ετουσ ,ςϡλς'.

Cu ortografia clasică corectă: Ἐκτίσθη ὁ ναὸς οὗτος σὺν τῷ εὐλογημένῳ κάστρῳ, ὃ νῦν ὁρᾶται, ὑπὸ ἡμερῶν κυροῦ Ἀλεξίου αὐθέντου πόλεως Θεοδωροῦς καὶ παραθαλασσίας, καὶ κτήτορος τῶν ἁγίων ἐνδόξων θεοστέπτων μεγάλων βασιλέων καὶ ἰσαποστόλων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης, μηνὶ ὀκτωβρίῳ, ἰνδικτιῶνος ἕκτης, ἔτους ,ςϡλς'. Anul dela facerea lumii 6936 și indictionul 6 arată anul dela Hristos 1428. Cu toate acestea Latyšev, care a dat cea mai bună lectură a acestei inscripţii, o pune la 1427 (l. c., p. 53).

Și aci avem obișnuita confuziune între η și ι, ει și ι, ο și ω, σ și σσ. Cf. Latyšev, l. c., p. 39-40, cu ocazia unei inscripții dela Inkerman, din 1272.

Intrebuințarea cuvintelor ὕπατος pentru slavicul **господарь** sau **господинь**, μάγιστρος pentru ἄρχων dominus și ἐπιστάτης pentru **пръкалабъ** sau **намѣстникъ**, — pentru acest din urmă ἐπιστάτης ar fi o traducere mai verbală (1), — indică mai curând naționalitatea greacă a celui ce a compus inscripția. Intr'o cetate în care elementul bizantin erà așà de vechiu, și încă destul de bogat în sec. XV, nu trebue să ne mire aceasta. Stăpânirea moldovenească nu erà veche la 1440, iar populația târgului din jurul cetății erà compusă mai mult din străini decât din Moldoveni: Genovezi, Greci, Armeni, Evrei, Maloroși și alți orientali (2). Inscripția n'a fost dictată însă de un Grec care să nu fi cunoscut instituțiile Moldovei. Terminii grecești corespund întocmai celor ce s'ar fi aflat într'o versiune slavă a inscripției: κάστρον, lat. castrum, în grecește sinonim cu φρούριον fort, citadelă, traduce pe moldovenescul **городъ** sau **градъ** (3); αὐθέντης traduce, ca și δεσπότης, pe **господинъ** sau **господарь**, iar αὐθεντία pe **господьство** (4); expresia μάγιστρος τῆς αὐθεντίας (sc. του) pare a fi forma grecească a moldovenescului **болѣринъ господьства его** (5). Că μάγιστρος, care în textele bizantine e deseori sinonim cu ἄρχων dominus, poate să fie echivalentul lui **болѣринъ**,

---

(1) Cf. «namjestnik^s (la Hasdeu, *Foița de istorie și literatură*, Iași 1860, No. II, p. 41, «namjesьnik^s») bjelograd^sskyj» în diploma dela 1374 a lui Iurg Coriatovici. Vezi p. 343 asupra namiestnicilor.

(2) Cf. descrierea ei de Guillebert de Lannoy, care citează pe *Genovezi*, *Moldoveni* și *Armeni*: Genenois, Wallackes et Hermins (*Arhiva istorică a României*, I, 1, p. 130). Wallacke are aci înțelesul polonezului «Wołoch» = Moldovean. Negustori *greci* se pomenesc deseori în izvoarele citate de D-l Iorga și în actele descoperite de d-sa în arhivele din Lemberg; cf. mai ales p. 282 și urm. din Chilia și Cetatea-Albă. *Maloroșii* locuiau în imediata vecinătate a cetății, dincolo de Nistru. Se pomenește și despre *Cazaci* trimeși în ajutor dela Caffa la Cetatea-Albă (Iorga, l. c., p. 144). Pe *Evrei*, populație inevitabilă în târgurile din Rusia Mică și din Polonia, unde se bucurau de vechi privilegii regale, îi citează vieața Sf. Ioan cel Nou de Țamblac, din care se vede că la Cetatea-Albă ei aveau, ca și în Apusul Europei, un ghetto al lor, юденскаа жилища (*Revista pentru istorie, arheol. și filolog.*, III, p. 171; cf. ibid., p. 172, despre batjocura ce un Evreu екрениь a făcut-o trupului lui Ioan).

(3) Cf. «castrum Kylia» într'o notiță dela 1429, ap. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 88, și dat. κάστρο în inscripția dela 1427 din Mangup.

(4) Cf. în codex Suprasliensis господьскъ=αὐθεντίας (Miklosich, *Lex. pal.*, p. 139).

(5) Explicarea lui αὐθεντία prin «auctoritas, dignitas», rus. область ținut, țară, sau земля (Kočubinskij, l. c., p. 535), primită, cum se vede din traducerea sa, și de Latyšev (l. c., p. 4), e inadmisibilă.

este evident (1); acest din urmă cuvânt corespunde în textele vechi foarte des lui ἄρχων; cf. «dominus Maurocastri» la 1435—1436, ap. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 93, și «dominus sive communitas Mocastri» la acelaș, *Acte și fragmente*, III, p. 50, an. 1472. Curioasă e numai întrebuințarea lui ὕπατος ca atribut al lui Ștefan. In textele vechi ὕπατος e lăsat de obiceiu netradus (**ипатъ, γпатъ**), sau se traduce prin **болѣринъ**; se găsesc însă și juxtapozițiuni de felul «**ипати и воеводи**» (2). Poate că identitatea lui **воєвода** = στρατηγός și a lui στρατηγός = ὕπατος consul să fi produs identificarea lui **господинъ** = **воєвода** cu ὕπατος. Am spus mai sus că ἐπιστάτης gubernator e moldovenescul **намѣстникъ** sau **пръкалабъ**: cuvântul dintâiu e atestat la Cetatea-Albă cu 66 de ani mai nainte, la 1374, al doilea cu trei ani în urmă, la 1443 (3).

Terminologia inscripției dela 1440 e în spiritul vremii de atunci; ea s'ar puteà traduce întreagă, în limba oficială a Moldovenilor din sec. XV, în chipul următor:

† МОЛЄНЇЄ РАБА БОЖЇА ѲЄДѠРКЫ.

І҃Є | Х҃Є

НІ | КА.

† СЪЗДА СѦ СЫИ ГРАДЪ (sau **ГОРОДЪ**)
ПРИ БЛАГОЧЄСТИВѢМЬ ГОСПОДИНѢ
ГОСПОДИНѢ ІѠ СТЄФАНѢ ВОЄВОДѢ,
И ПРѢЗЪ(4) **БОЛѢРИНА ГОСПОДЬСТВА ЄГО И ГРАДЬСКАГО** (sau **ГОРОДЬСКОГО**)
НАМѢСТНИКА, В ЛѢТѠ ,ЅЦМИ. † СПАСИ
ѠТ НАПАСТЕИ РАБА ТВОЄГО, БОГОРОДИЦЄ, †

СТЄ | НОЄМВРЇА ї | ФАНА.

(1) In nici un chip nu poate să traducă, cum credea Kočubinskij (l. c., p. 535), pe moldovenescul **дворникъ** iudex curiae, sau pe *marescalcus* din documentele latineşti.

(2) Miklosich, *Lex. pal.*, s. v. **ипатъ, оγпатъ, γпатъ,** şi Daničić, *Rječnik*, s. v. **ипать.**

(3) Uljanickij, *Materialy*, p. 60; Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 885. Cf. şi Kočubinskij, l. c., p. 535.

(4) Luat în înţelesul polon. *przez*, cum se şi găseşte în documentele vechi moldoveneşti. In locul construcţiei cu **при** s'ar puteà zice **къ дни**, ca în inscripţia dela 1479.

Asupra anului nu poate încăpeà îndoeală. El trebue cetit 6948. Semnul pentru stigma este cel cunoscut în inscripţiile greceşti din sec. XII—XVII (1), acelaş ca în manuscrise, nu însă aşà de curat. Cu mult mai neregulat e pe o piatră funerară dela 1488, găsită printre ruinele cetăţii Sucevei şi reprodusă după un decalc de prof. Eug. Kozak în Inscripţiunile din Bucovina (2). Sampi are forma veche, cu o singură liniuţă la stânga (3).

O îndoeală poate să existe asupra lunii. Eu cetesc în ultimul rând NBPH·I' şi completez N(σεμ)βρή(ου) ι', în loc de Νοεμβρίου ι'. Kočubinskij a cetit NAPHP şi a completat Νοέμβρηος (l. c., p. 529 şi 536). El credeà că e vorba de 28 Noemvrie, ziua în care se serbează Sf. Ştefan cel Nou. Inscripţiunea ar fi fost astfel pusă chiar în ziua patronului lui Ştefan Voevod, dacă patronul lui va fi fost în adevăr Ştefan cel Nou, ceeace nu putem şti. Dar nu e de nevoie să mergem aşà de departe cu supoziţiile, mai ales că după η din ligatura ρη pare a fi un ι, cum a cetit şi Latyšev. Despărţirea datei zilei de data anului nu trebue explicată însă, cum face acesta, prin capriciul scriitorului sau săpătorului. E mai probabil că acesta n'a avut de gând să treacă şi data lunii şi că rămânându-i în rândul din urmă prea mult loc gol pentru numele Στέφαν, a trecut la mijlocul lui data Νοεμβρίου ι', conformându-se obiceiului de a pune în inscripţii data exactă a lunii şi a zilei în care s'a petrecut, sau s'a început şi s'a terminat faptul pe care ele voiau să-l immortalizeze. A uitat să introducă însă şi cuvântul μηνός, slav. мѣсаца, care rareori lipseşte în inscripţiile slave.

Inscripţia s'a pus aşà dar la 10 Noemvrie 1440, când Ştefan petreceà în Cetatea-Albă şi supraveghià în persoană întărirea ei. Erà doar singura cetate puternică în ţara de jos, pe care o stăpânià el, pe când fratele său Ilie stăteà în Suceava, conform învoelii dela 1 Sept. 1435. Aveà tot interesul să-şi facă un adăpost sigur atât contra fratelui său, a cărui detronare o plănuià de pe atunci, cât şi contra Tătarilor din Bugiac, cari cu un an mai nainte prădaseră ţara de sus şi se pregătiau acum să prade şi pe cea de jos. O lună după săvârşirea fortificaţiunilor, se pomeneşte în

(1) V. Gardthausen, *Griechische Palaeographie*, Leipzig 1879, p. 266.
(2) *Die Inschriften aus der Bukovina*, Wien 1903, p. 151.
(3) V. Gardthausen, l. c., p. 265.

analele ţerii de arderea Vasluiului şi Bărladului, târgurile lui Ştefan, de către Tătari (1).

Dar cine să fie Fedorca, în numele căruia se adresează rugăciunea către maica domnului, pentru mântuirea de primejdii a voevodului ?

A. Kočubinskij şi N. Iorga (2) au bănuit că e arhitectul cetăţii. Cel dintâiu a mers chiar aşà de departe, încât a precizat şi naţionalitatea lui. După dânsul, Fedorca a trebuit să fie un Rus emigrat din Galiţia, deoarece acì au învăţat Ruşii mai întâiu, dela Poloni, arta de a clădì în piatră,—dovadă cuvântul мѹрж, polon. *mur* zid, care se întâlneşte într'o altă inscripţie dela Akkerman şi pe care Moldovenii l-ar fi luat dela Ruteni, deci indirect dela Poloni şi Nemţi (3). Moldovenii, după dânsul, n'aveau de unde să înveţe această artă, decât dela Ruteni.

Dar Kočubinskij nu ştià că pe la jumătatea sec. XV Moldovenii clădiseră în piatră cetăţi (4), biserici şi mânăstiri, de felul cărora nici nu se pomeneşte la Rutenii politiceşte cu desăvârşire decăzuţi pe acea vreme, şi cari nici înainte, în sec. XIII sau XIV, nu avuseră nici un fel de artă care să se poată asemănà cu a noastră. Ei nu puteau să fie dascălii noştri, mai ales în sec. XV, când boierimea lor începuse să se polonizeze, să treacă la catolicizm şi să devină împilătoarea poporului dela ţară, deopotrivă cu nobilimea polonă, care prin colonizări întinse şi continue căutà să asimileze elementului dominant provinciile ruseşti ale regatului. De Ruteni propagatori ai artei arhitectonice în Moldova, nu poate să fie vorba în sec. XV.

Tot aşà de neizbutită e încercarea învăţatului rus de a dovedì că săpătorul inscripţiei dela 1440 erà Rutean sau «Slavo-Rus». Faptele ce le invoacă dânsul: că Δ din ΦΕΔΩΡΚΑ ar fi un împrumut din chirilica slavă, că Στέφαν în loc de Στέφανος ar fi o formă linguistică slavă şi că genetivul după διασώζω, în locul acusativului, în expresia διάσωσον τοῦ δούλου σου, ar fi o particularitate

(1) I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria Românilor*, Bucureşti 1895, p. 36 şi 50. Datele 6947 şi 6948 trebuesc cetite 1439 şi 1440, începând anul cu Ianuarie. Cf. N. Iorga, *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 99.

(2) *Zapiski*, XV, p. 531—532 ; *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 137.

(3) Cuvântul мѹрж din inscripţiile dela Cetatea-Albă poate să fie împrumutat şi dela Genovezi (ital. muro, lat. murum); cf. inscripţia dela 1396 din Theodosia: «factum fuit hoc opus reparacionis turis et muror(um)» (*Zapiski*, XIX, p. 16), sau cea din Balaclava dela 1467: «haec turi(s) c(um) muro» (*Zapiski*, XI, p. 320).

(4) Cf. analele bistriţene sub an. 1483: «începù a se zidì *cetatea de piatră* (градь камень) dela târgul Romanului» (*Cronice inedite*, p. 43).

sintactică slavă bine cunoscută, n'ar dovedì în deajuns naționalitatea rusească a săpătorului, chiar dacă interpretările lui Kočubinskij ar fi exacte. Dar Δ al inscripției nu este un Д chirilic; forma acestei litere e cunoscută în unciala grecească cu câteva secole înainte de 1440, căci dintr'însa au luat-o alcătuitorii alfabetului chirilic în sec. IX-lea. Στέφαν, pentru grec. Στέφανος, zic și Românii ca și Slavii, iar gen. δούλου după διασώζειν, admițând că am aveà a face acì cu un gen.-ac. slav după verbele transitive, a putut să fie introdus în inscripție și de un săpător moldovean, care auzise de nenumărate ori în slujba bisericească și cetise în cărți vorbele «господи, спаси раба твоего: doamne, mântuește pe robul tău».

Asupra naționalității săpătorului, inscripția nu ne poate da nici o deslușire. El poate să fi fost Grec, poate să fi fost Genovez, poate chiar Moldovean. De orice neam va fi fost, el a trebuit să sape după modelul ce i s'a pus înainte, și mai interesant ar fi pentru noi să știm cine a scris modelul, sau cine a dictat inscripția și a dat instrucțiile pentru ornamentarea ei?

Acesta îmi pare să fi fost *Fedorca*, nu arhitectul, ci pârcalabul cetății, reprezentantul voevodului, autoritatea supremă în orice cetate moldovenească de pe vremea aceea (1). Cu cincisprezece ani în urma restaurării cetății — căci, cum vom vedeà mai încolo, la 1440 nu poate să fie vorba de o zidire din temelii a Cetății-Albe, ci numai de o restaurare sau completare a ei — la 1455, așà dar, se vorbește în izvoarele italiene de un Moldovean «Teodorcha de Telicha» în orașul Sudak din Crimeea (2), călătorind cu un pașaport din Caffa; iar cu treizeci și unu de ani în urmă, la 1471, acelaș «Theodorcha de Telicha, cavaler», e recomandat rectorilor din Caffa de către «Signoria di San-Giorgio» (3). Un «cavaler» moldovean în sec. XV e un «boier» moldovean, și atributul «de Telicha» arată satul de unde erà el. E foarte greu să identificăm acest nume cu vreunul din cele de astăzi. Poate să fi fost satul Paicu, care în vechime se numià Telec, azi un cătun al comunei Zâr-

---

(1) Tot așà în inscripțiile genoveze din Crimeea se pomenește ducele Genovei și consulii sau consulii și massarii locali. Vezi d. p. inscripțiile dela Caffa din sec. XIV și XV, publicate de Jurgevič în *Zapiski*, VII, p. 274-282.

(2) Se mai numià înainte Sugdeja și Soldaja, în izvoarele vechi rusești Сурожъ, și se află n gubernia de azi a Tauridei, aproape de Theodosia, vechea Caffa. Vezi asupra Sudaculu F. K. Brun, Черноморье (Țerile dela Marea-Neagră), tom. II, p. 121 și urm.

(3) Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 118 și 137, după A. Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri*, Genova 1868-73, I, p. 371-372; II, p. 770, 793-795 și 834.

nești din fostul ținut al Cahulului (1); poate să fi fost însă un alt sat, al cărui nume românesc să fie redat greșit prin «Telicha», d. p. Telejna din ținutul Vasluiului sau Telești din ținutul Bacăului.

La aceeași concluzie ajunge, în ce privește pe Fedorca, și Latyšev, cu deosebire numai că d-sa, combinând rândul întâiu din inscripție cu al zecelea, cetește: † Δέ(η)σ(ι)ς τοῦ (δού)λου ϑ(εο)ῦ Θε(ο)δώρ(ου) κα(ὶ) Στεφάν(ου), adecă *rugăciunea robului lui Dumnezeu Theodor și a lui Ștefan*, presupunând că Theodor erà «comandantul și ziditorul cetății», iar Ștefan săpătorul inscripției (l. c., p. 3): interpretare inadmisibilă, deoarece ziditor al cetății erâ voevodul Ștefan, pomenit și în capul inscripției și la sfârșitul ei, unde se invoacă protecția Sfintei Fecioare pentru dânsul. O invocație așà de solemnă pentru un săpător în piatră, ar fi cevà cu totul neobișnuit.

Rămâne deci constatat că la 1440, sub Ștefan II, pârcalabul Fedorca dela Cetatea-Albă a pus să se sape o inscripție grecească, spre a aminti locuitorilor de voevodul care a restaurat zidurile ei, adăogând poate un fort nou pe lângă cele existente atunci.

Că e vorba de un fort, nu de cetatea întreagă, se vede din a doua inscripţie grecească, pe care am spus că o consider contimporană cu aceasta. După original, ea a fost tipărită o singură dată de Murzakevič, și nu știu să fi fost reprodusă undevà în fototipie. Conținutul ei este așà de vag, încât din el nu putem deduce nimic nici asupra împrejurărilor în cari a fost pusă, nici asupra persoanei care a pus-o. Fiind însă vorba într'însa de un zid sau de un fort și fiind găsită în acelaș loc cu inscripția dela 1440, e natural să o punem în legătură cu aceasta din urmă și să credem că în ea se invoacă binecuvântarea lui Isus pentru arhitectul care l-a zidit.

Ea are următoarele două rânduri:

ΤΕΛΟC ΕΛΑΒΝ Η ΘΕΙΑ ΩΗΧΟC
ΕΛΘΗ Ο $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XE}}$ ΤΩ ΠΕΠΗΚΟΤΗ.

In transcriere și completată:

Τέλος ἔλαβ(ε)ν ἡ ϑεία ϑῆχος,
ἔλθῃς (2), Ἰ(η)σ(οῦ) χ(ριστ)έ, τῷ πεπιηκότῃ.

(1) D. Frunzescu, *Dicționar topografic și statistic al României*, București 1872, p. 338. Cf. cu Telicha ung. *telek* sat, d. p. în cunoscutul *Oláh-telek* «villa Olachorum» din Săcuime.

(2) Presupun că ΕΛΘΗ Ο la Murzakevič e in loc de ΕΛΘΗC.

In traducere:

A luat sfârșit dumnezeescul zid,

vino, o Isuse Hristoase, în ajutorul celui ce l-a făcut.

Murzakevič completase (*Zapiski*, II, p. 481): «τέλος ἔλαβεν θεία τὸ τεῖχος, ἔλθη (ἡ χάρις) Ις. Χε τῷ πεποιηκότι (?)» și tradusese «s'a isprăvit zidirea zidului, cu ajutorul lui Dumnezeu; vie binecuvântarea ta, Isuse Hristoase, asupra celui ce l-a făcut». Traducerea exactă a dat-o întâiu D-l Iorga, în *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 99.

Inaintea d-sale, încercase V. Latyšev, în scrierea citată mai sus, p. 2, să dea o altă interpretare, tot pe baza lecturii lui Murzakevič, deoarece inscripția originală, zice dânsul, «pare să se fi pierdut». D-sa presupune că din lectura lui Murzakevič lipsește un rând dela început, în care se află data, și că mai lipsesc încă două substantive pe lângă adj. θεία și vb. ἔλθη, și propune următoarea întregire: [Ἐν ἔτει.....] τέλος ἔλαβ[ε τόδ]ε [τὸ τεῖ]χος. [Βοη]θη (1), Ἰ(η)σ(οῦ) Χ(ριστ)έ, τῷ πεπ(ο)ιηκότι = In anul..... s'a sfârșit acest zid. Ajută, Isuse Hristoase, pe ziditor (pe cel ce l-a zidit). Intregirea aceasta presupune o prea mare greșeală la Murzakevič, căci e greu de admis ca el să nu fi observat că din lectura sa lipsește tocmai rândul întâiu. Dar acesta devine superfluu, dacă pe cele două inscripții grecești le punem, cum facem noi aci, în legătură una cu alta. In cazul acesta a doua completează pe cea dintâi și poate fi cetită așă cum am cetit-o noi și d-l Iorga.

Greșelile de gramatică și ortografie, cevă mai izbitoare decât cele din inscripția precedentă, se explică ca și la aceasta: ἡ τεῖχος, scris θήχος—căci Ω din textul lui Murzakevič trebue să fie o greșeală—în loc de τὸ τεῖχος, s'ar puteà explică prin naționalitatea negreacă a scriitorului. Un Moldovean s'a putut gândì la «cetate», cu atât mai ușor cu cât τεῖχος la sing. sau τείχη la plur. înseamnă și în epoca clasică și în epoca bizantină nu numai zid, ci și «fort, fortăreață, cetate» (2). Celelalte greșeli sunt de ortografie: πεπιηκότη

(1) In loc de βοήθει.

(2) M. A. Bailly, *Dictionnaire grec-français*[4], p. 1907; W. Pape, *Griechisch-deutsches Handwörterbuch*[3], II, p. 1081. Cf. în inscripția dela Cherson sau Korsuń, din timpul lui Zenon (prob. din anii 487–488): τὰ τ(ε)ίχη.... τῆς πόλεως (Latyšev, l. c., p. 10).

pentru πεποιηκότι. Intrebuinţarea lui ἔρχομαι cu dativul în înţelesul de «vin în ajutorul cuivà» este o construcţie grecească corectă (1).

II.

Inscripţia dela 1454.

A doua inscripţie dela Cetatea-Albă e cea dela 1454, săpată pe o placă de marmoră albă, frumoasă, lată de 48 cm., înaltă de 38 cm. şi groasă de 19 cm., găsită cu ocazia unor săpături făcute lângă zidurile fortăreţei la 1889. Ea erà aşezată, după părerea lui Kočubinskij, care a făcut cercetări la faţa locului, pe unul din cele patru turnuri despre apus şi miază-zi (*Zapiski*, XXIII, p. 150). Are patru rânduri liniate, la o distanţă de c. 4.25 cm. unul de altul; dedesubtul lor se află scutul moldovenesc, neisprăvit sau ros de tot, căci nu se cunoaşte din el decât conturul (v. planşa II). Forma literelor nu prezentă nimic deosebit de inscripţiile moldoveneşti contimporane: sunt înalte, relativ subţiri şi păstrează formele unciale vechi destul de bine, afară de ȣ, care e urît şi se aseamănă cu ȣ rusesc din sec. XIV, la care partea superioară e cu mult mai mică decât cea inferioară; ѕ e la fel cu cel din manuscrise. Ar fi cu totul exagerat dacă am zice, cu Kočubinskij, că «în grafica lapidară slavobisericească din vremea aceea şi de mai nainte nu pare să mai existe un model aşà de distins» (l. c., p. 153). Din timpul lui Ştefan cel Mare avem inscripţii lapidare, pe biserici şi pe morminte, cu mult mai frumoase decât aceasta. E adevărat că Kočubinskij n'a avut de unde să le cunoască. Ele au fost editate aşà cum trebue abià la 1903, de d-l Eug. Kozak (2).

Kočubinskij descrie cu o minuţiozitate penibilă fiecare literă şi fiecare rând al inscripţiunii, constatând d. p. că rândul întâiu are 16 litere, al doilea şi al treilea câte 15, iar al patrulea 8, afară de cele stricate. El intră apoi în fel de fel de consideraţiuni ortografice şi etimologice, — elementare pentru cei ce cunosc limba noastră şi epigrafica slavo-română, — spre a ajunge la concluzia, că limba acestei inscripţiuni conţine două elemente, unul rusesc şi unul românesc, şi că ea trebue să fie considerată ca unicul «monument original istorico epigrafic», în care se oglindeşte cu fidelitate caracterul

(1) Bailly, l. c., p. 812; Pape, l. c., I, p. 1039.

(2) Reproducerile dela 1883 ale epp. Melchisedec (*Rev. p. istorie, arheol. şi filol.*, vol. I şi II) sunt cu mult mai urîte decât originalele.

ruso-român al populației din Cetatea-Albă (l. c., p. 159). De această concluzie greșită ar fi trebuit să-l ferească simpla considerație, că inscripția dela 1454 nu poate fi opera unui om cu totul incult, care să fi vorbit o limbă amestecată, cum se întâmplă în cazurile când o populație oarecare, sub influența covârșitoare a unei alte populații mai numeroase și mai bine organizate, în mijlocul căreia trăește, începe să-și amestece limba cu elemente din limba predominantă și s'o piardă încet cu încetul, până la completa ei desnaționalizare. Inscripția dela Cetatea-Albă e opera unui cărturar, care cunoșteà foarte bine limba oficială a statului. In aceasta a redactat-o el, fără să amestece nici un cuvânt romănesc într'însa.

Greșeala de concepție a lui Kočubinskij provine din cetirea neexactă a inscripției și din tendința — ce deseori se observă la învățați de mâna a doua sau la diletanți — de a găsi înțelesuri complicate și obscure acolo unde textele sunt foarte simple și clare. E o greșeală în care cad mai cu seamă filologii fără cultură istorică, aplicați din pricina aceasta să primească sau să clădească ei înșiși teoriile cele mai lipsite de bun simț.

Kočubinskij a cetit inscripția dela 1454 astfel:

† СЪВРЬШИСѦ СЇИ МꙊРЪ,
(В)О̑РꙊЖ(АЄ)МА (БЪІ)ТЬ АЦА-
СТА ЦЬГꙊЛА, ВЪ ЛѢТО
҂ЅЦѮВ, М(Ц҃ МАР)ТА Л҃А.

In traducere românească aceasta ar însemnâ:

† S'a săvârșit acest zid,
s'a înfipt ațastă (= această)
țăgulă (= țădulă), în anul
6962, luna lui Martie în 31.

Pe «ацаста» în loc de «ачаста» îl explică (p. 169—170) nu ca o greșeală de ortografie, ci ca o particularitate de pronunție a săpătorului, care nu erâ nici Rus, nici Român, ci Grec. El pronunțâ deci, cum pronunță și astăzi Grecii, pe slavicul și românescul ч ca ц, sau cum pronunță Litvanii și Latâșii pe rusescul ч. **Цьгꙋ̂ла**

înseamnă, după dânsul, «ţâdulă, ţidulă» şi e latinescul *cedula*, care se ştie că aveà şi înţelesul de «scândură (doască) cu inscripţie», tabella (p. 167). Deci «ţâgula»=tăbliţă cu inscripţie (p. 168). Trecerea latinescului *d* în românescul *g* o explică, fără şovăire, ca în *gură* din slav. **дыра** sau ca în **дюрди** (=Gheorghe) din slav. **георгій** (p. 170), explicări ce nu le-ar fi dat cu gravitatea unui adevărat filolog, dacă ar fi ştiut că rom. *gură* vine din lat. *gŭla*, că slav. **дыра** a dat în rom. *dâră* şi că forma **дюрди** pentru Gheorghe există numai în documentul fals dela 7 Iulie 1471, pe care l-a publicat ca anexă la studiul său (p. 185-189), nu însă şi în documentele autentice sau în limba poporului.

Ar fi fost mai puţin curios, dacă asupra cuvântului «ţâgula» s'ar fi oprit la explicarea «ţiglă»=tegula, pentru care invoacă (p. 166) analogia polon. *cegła* şi ceh. *cihla*, amândouă din germ. *Ziegel*. Ţiglă=tablă de marmură, ar mai merge; ţiglă sau ţigulă=ţidulă, nu merge deloc. Cuvântul «ţedulă», polon. *cedula*, erà cunoscut în Moldova şi se întrebuinţà în înţelesul său propriu de «bilet» şi «post-scriptum», prin sec. XV şi XVI.

Dacă ne uităm însă bine la inscripţie, constatăm că într'însa nu se găseşte nici **ацаста**, nici **цьгѹла**, nici expresia (**в**)**одрѹж**(**ае**)**ма** (**бзї**)**ть**, inventată de Kočubinskij, spre a găsì un predicat lui **цьгѹ̂ла**(1).

Ea trebue cetită astfel:

† СЪВРЬШЇ СѦ СЇИ |М|ѸРЬ,
И ОРѸЖЕНЬ |БЫ̂ СѠ|ТЬ ПАНА
СТАНЧѸЛА, В|Ъ| ЛѢТО
҂ЅЦѮВ, М|Ц̂А М|АРТЇА.

In traducere:

† S'a săvârşit acest zid
Şi-a fost înarmat cu tunuri de Dumnealui
Stanciul, în anul
6962, luna lui Martie.

---

(1) «**Водрѹжаема**» ar trebuì să fie în inscripţie «**въдрѹжаема**», dela **въдрѹжати** (cf. **въдрѹжити**), din plsl. **въдржжати** προσπηγνύναι, infigere; **во**=**въ** e foarte rar în documentele şi inscripţiile moldoveneşti.

Avem astfel, ca și la Kočubinskij, 16 litere în rândul întâiu, 17 în rândul al doilea, între cari o ligatură (ьп), deci tot 16, 14 într'al treilea, dintre cari două formează ligatura нч în cuvântul станчꙋла, și 14 sau 13 într'al patrulea, după cum presupunem că с din мѣсѧца se află înlăuntrul sau deasupra rândului, piatra fiind aci stricată. Dacă litera de după ж din rândul al doilea s'ar puteà ceti ca а — ceeace nu cred, deoarece cei doi а din acelaș rând au altă formă — locul stricat s'ar puteà completà орꙋжа [сѧ трꙋдом]ь пана, admițând că трꙋдомь a fost scris cu o ligatură și cu un о mic între д și м: [ТꙊДᵒМ]Ь. Lectura dată în textul de mai sus mi se pare însă mai bună, atât cu privire la numărul literelor ce presupunem că lipsesc, cât și din punctul de vedere sintactic, construcția cu pasivul орꙋженъ бысть fiind mai corectă decât cea cu reflexivul орꙋжа сѧ. S'ar puteà ca în rândul al doilea орꙋженъ să fi fost scris cu ѡ la început; în cazul acesta am trebuì să admitem o ligatură нѡ. In nici un caz litera întâia din rândul al doilea n'a fost в.

Anul e absolut sigur, deși litera dela sfârșit, lipsindu-i triunghiul de jos, pare a fi mai curând un р decât un в (cf. р din rândul întâiu); înălțimea ei însă arată că este в, la fel cu cel din rândul întâiu, numai cât cu triunghiul de jos, mai mare decât cel de sus, ros cu desăvârșire. Aci e partea cea mai deteriorată a pietrei.

Din data lunară s'a păstrat numai, la început, partea de sus a lui м, sub o formă cam neregulată, și, la sfârșit, patru sau cinci litere din мартїа. Lectura lui Kočubinskij e neadmisibilă, întâiu, fiindcă мѣсѧць la gen. sg. se scrie de obiceiu prescurtat м҃ца, nu м҃ц, al doilea, fiindcă gen. мартїа din мартїе e mai obișnuit decât марта din мартъ (1), și al treilea, fiindcă ла҃ ca cifră nu există la sfârșitul inscripției: л nu se vede de fel și ar trebuì să găsim măcar urmele titlei între л și а, unde piatra nu e stricată. Literele ар din мартїа formează o ligatură.

Aceasta fiind lectura noastră, să ne întrebăm, dacă împrejurările istorice dela 1454 o justifică sau nu? Eu cred că da. Proba hotărîtoare ne-o dă numele lui Stanciul, citat ca «pârcalab al Cetății-Albe» într'un document al lui Alexandrel la 26 Ianuarie 1453 (2). Acesta e unul din boierii de frunte ai lui Alexandrel și ai lui Petru

(1) Мартїе, grec. μάρτιος, e o formă mediobulgară, ca ианоуарїе, февроуарїе, etc.; terminația mediobulgară -їе, pentru grec. -ιος, a trecut și la noi. Vezi P. A. Lavrov, Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болгарскаго языка, Moscva 1893, p. 145.

(2) B. P. Hasdeu, *Arhiva istorică a României*, I, 1, p. 103: вѣра пана станчоула, пръкалаба бѣлоградскаго.

Aron, în documentele cărora e citat deseori între martori, fără nici un atribut, dar mai totdeauna în tovărășia fratelui său Lazor sau a pârcalabului Petru, care pare să fi fost al doilea pârcalab al Cetății-Albe. Astfel în documentele dela 23 Fevruarie, 12 și 20 Iunie 1453 ale lui Alexandrel (1), în cele dela 2 Iulie, 15, 20, 23 și 29 August 1455, 8 și 15 Iunie 1456 ale lui Petru Aron (2). In documentul acestuia dela 25 August 1454 pentru mânăstirea Moldovița (3), deși sunt citați foarte mulți boieri, nu se află între dânșii nici Stanciul, nici Petru, probabil fiindcă amândoi erau atunci la Cetatea-Albă. In anul următor ei figurează ca martori la tratatul încheiat în Bănila între Alexandrel și regele Poloniei Cazimir. La căderea lui Petru Aron, Stanciul fuge cu dânsul în Podolia, unde se află la 24 Ianuarie 1458, se întoarce însă, după un an și jumătate, în țară, căci la 13 Ianuarie 1459 îl găsim la curtea lui Ștefan, împreună cu tovarășii săi de pribegie Duma Braevici și Manoil (5). El ajunge în curând coleg în pârcălăbia dela Cetatea-Albă cu Vlaicul, unchiul lui Ștefan. Documentele dintre anii 1459—1474 îi dau din când în când atributul «dela Cetatea-Albă» sau «pârcalab de Cetatea-Albă» (6).

La 13 August 1475 apar la Cetatea-Albă Luca și Bâlco. Stanciul trăește încă patru ani la curtea domnească și moare la 11 August 1479 (7). Astfel, aproape 16 ani neîntrerupt Stanciul a fost pârcalab al Cetății-Albe. El trebue să fi avut reputația unui bun cunoscător al locului și însușirile unui viteaz și credincios ostaș. Acestea ne explică de ce Petru Aron la 1453, găsindu-l acolo ca pârcalab al lui Alexandrel, îl lasă mai departe în această funcțiune și-l însărcinează cu ridicarea de ziduri nouă, a căror necesitate, dela căderea Constantinopolei sub

---

(1) Vezi originalele la Arh. Stat. și la Acad. Rom. și Uljanickij, *Materialy*, p. 81.

(2) Uljanickij, *Materialy*, p. 84; Arh. Stat., Acad. Rom. și colecția D-lui D. Greceanu dela Stânca; colecția D-lui Ionescu-Dolj și Uljanickij, *Materialy*, p. 87.

(3) Orig. in Muzeul Rumjancev, colecția Lukaševič, No. 7 ; tipărit de A. I. Jacimirskij, Дарственныя, жалованныя, льготныя и подтвердительныя грамоты молдавскихъ господарей XV в., Moscva 1907, p. 9 (extras din Memoriile societății istorice și arheologice din Moscva).

(4) Uljanickij, *Materialy*, p. 85.

(5) *Analele Acad. Rom.*, t. XXIX, Memoriile secț. ist., p. 643; Acad. Rom., Pec. No. 172.

(6) Бѣлоградски 9 Iulie 1466 ; бѣлогωродски 11 Sept. 1467; «castellanus de Albo Castro» 10 Iulie 1468; [пр]ѫкалаб бѣлоградскы 20 Oct. 1469; прѫкалабь бѣлоградскы 2 Fevr. 1470; прѫкалабь бѣлоград[ски] 28 Mai 1470 (toate șase din colecția mea de doc. ale lui Ștefan cel mare). Cf. «pârcalab de Cetatea-Albă» în traducerea lui Wickenhauser a unui doc. dela 2 Oct. 1468: *Woronetz und Putna*, Czernowitz 1886, p. 154-156, și «pârcalab de Târgul-Alb» intr'un suret din *Condica lui Asachi II*, f. 5-7, al unui doc. din 5 Iunie 1470 (Arh. Stat. din București).

(7) Analele bistrițene, în *Cronice inedite*, p. 42.

Turci, erà și mai simțită decât înainte. In primăvara anului imediat următor acestei catastrofe, când se puneau ultimele pietre la zidurile cele nouă și când se aducea aceasta la cunoștința posterității prin tabla de marmoră înfiptă în ele, lumea din Cetatea-Albă se aștepta la un atac al flotei turcești împotriva ei (1). Atacul a fost dat pe la sfârșitul lui Maiu sau începutul lui Iunie, dar fără succes. Turcii au găsit-o mai «întărită» decât Caffa, care le cerù pace, sau decât Sevastopolea, care fu cucerită (2) pentru scurt timp. Puterea de rezistență a Cetății-Albe a fost fără îndoeală nu cei câțiva Moldoveni ai lui Stanciul, sau cei șaptezeci de Cazaci mercenari trimeși în ajutor de cetățenii din Caffa, ci zidurile enorme ridicate de Genovezi și Moldoveni și tunurile instalate de Stanciul. La acestea se referă vorbele inscripției «**ѻрȣ̂женъ бысть**» sc. **мȣрь** (3). Grație acestor ziduri Cetatea-Albă a putut fi păstrată Moldovei încă treizeci de ani, într'un timp când puterea otomană stăpânià peninsula balcanică întreagă și înaintà cu pași repezi spre alte cuceriri. Acest succes îl datorește însă Moldova și lui Ștefan cel Mare, din timpul căruia ni s'au păstrat ultimele două inscripțiuni ale Cetății-Albe, doveditoare de fortificațiile făcute acolo la 1476 și 1479.

III.

Inscripția dela 1476.

Istoriografia noastră s'a ocupat numai cu una din aceste două, cu cea pe care Kočubinskij o puneà în anul 1438, atribuind-o astfeliu lui Ștefan II și socotind-o ca cea mai veche din toate. O voiu numi deocamdată «inscripția de pe poarta cea mare». Am arătat mai sus polemica purtată acum șapte ani asupra acestei inscripții, polemică ce a contribuit la explicarea ei, fără să fi resolvit însă toate dificultățile ce ea oferià interpretatorilor. Analizând-o acum din nou, sper să înlătur îndoelile rămase atunci.

Inscripția s'a găsit la 1886, cu ocazia săpăturii unor fundamente de casă «în fața vechii fortărețe», la o adâncime de un stânjen rusesc, pe locul unde erà glacis-ul cetății (4). In dosul acestuia

(1) Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 113—114, după izvoare genoveze.

(2) *Ibid.*, p. 114.

(3) Asupra semnificațiunii acestui verb, vezi memoriul meu despre «Documentul Răzenilor din 1484 și organizația armatei moldovene in sec. XV», notele și excursele.

(4) *Zapiski*, XV, p. 513. Stânjenul rusesc e cevà mai mic decât cel moldovenesc, unul are 2 m. 133.560, celălalt 2 m. 230.

se află acum cartierul cel mai vechiu al Akkermanului, aşà zisa «movilă armeano-ţigănească, армяно-цыганская могила» (1). Acest cartier merge paralel cu malul limanului (днѣстровскій лиманъ). Proprietarul de atunci al locului, Evreul Trahtman, bănuind importanţa pietrei ce păreà a fi fost ascunsă în pământ într'adins, deoarece locul unde s'a găsit e foarte departe de zidurile cetăţii, — a fotografiat-o în mai multe exemplare, din care unul l-a trimes societăţii istorice şi arheologice din Odessa, iar alte câteva «peste Prut». El cereà amatorilor de a o cumpără «un galben de fiecare literă» (2). E de regretat că nu s'a găsit atunci dincoace de Prut nici un Român care să dea pentru dânsa în sumă rotundă o sută de galbeni şi s'o hărăzească Muzeului de antichităţi, care nu posedă nici o piatră de felul acesteia. Aşà istoriseşte cel puţin Kočubinskij, care la însărcinarea societăţii din Odessa, al cărei membru erà şi dânsul, s'a dus prin Martie 1887 la Akkerman şi a izbutit s'o cumpere pentru Muzeul ei numai cu cincizeci de ruble. Astfel inscripţia a ajuns să fie bine conservată şi după doi ani publicată, cu un foarte amănunţit comentar şi cu o foarte frumoasă fototipie. Câteva luni în urma călătoriei sale, ne spune Kočubinskij, inscripţia a fost fotografiată pentru Academia Română de d-l Stroescu din Chişinău. In colecţiile Academiei se află într'adevăr două fotografii ale ei: una luată de un domn Gusti la Iulie 1886, alta luată la 7 Ianuarie şi dăruită Academiei la 7 Fevruarie 1888 de M. V. Stroesco. Nu ştiu însă să fi vorbit cineva despre dânsa, fie în Academie, fie afară de Academie, până la monografia din 1899 a d-lui N. Iorga asupra Chiliei şi Cetăţii-Albe. O publicase numai Batjuškov într'o scriere populară asupra Basarabiei (3), iar după dânsul Z. C. Arbore, în monografia sa asupra Basarabiei sub stăpânirea rusească (4).

Placa de marmoră a acestei inscripţii are o lungime de c. 89 cm., o lăţime de c. 47 cm. în partea de sus şi 43 în partea de jos, şi o grosime de c. 11 cm. sus şi 9 jos (5). Ea e împărţită în două părţi inegale. Cea superioară, mai inaltă, e ocupată de stema ţerii: un scut cu trei grinzi şi trei flori de crin — scutul unguresc — şi un cap de bour, între coarne cu o steluţă în şase colţuri, iar deasupra lui cu un panaş, de felul celor ce se găsesc

(1) *Ibid.*, p. 515.
(2) *Ibid.*, p. 518.
(3) Ediţiunea Ministerului de Interne al Rusiei, Petersburg 1892, sub titlul Бессарабія.
(4) *Basarabia în sec. XIX*, Bucureşti 1898. Ediţiunea Academiei Române.
(5) Kočubinskij dă următoarele măsurători: 1 1/4 arşini, 10 1/2 — 9 1/2 verşoci, 2 1/2—2 verşoci.

în mai toate herburile polone ; la stânga e o semilună, la dreapta o altă steluță tot în șase colțuri. Toate acestea sunt încunjurate de niște elemente ornamentale florale, cum nu mi-aduc aminte să fi întâlnit în alte steme ale Moldovei. Ele trădează un meșter familiarizat cu arta occidentală de după renaștere, în special cu cea polonă. Partea din mijloc reprezentă corpul bourului stând în două picioare deasupra scutului, ca leul în herburile polone (v. planșa III). Animalul e stilizat, în felul bine cunoscut din ornamentul așà zis teratologic rusesc (1).

Sub stemă se află inscripția. Ea se compune din cinci rânduri liniate, de aceeaș lungime. In rândul al doilea și al treilea, la dreapta, e săpată însă câte o literă peste linia marginală a inscripției. Literele sunt înalte, nu tocmai frumoase, fără diferențiarea dintre liniile groase și subțiri, așà de bine observată în unele inscripții de pe biserici și morminte, diferențiare ce constitue frumusețea uncialei vechi chirilice (2). Ligaturile nu sunt numeroase: în rândul întâiu și al treilea тн, în al doilea гн, în al patrulea на, în al cincelea пан, нпан și ан. Câteva litere sunt micșorate, d. p. cei doi а din врата și го din terminația -аго a genetivului. In general, ele au o înălțime de 5.5 cm.; cele mici sunt de c. 3.9 cm.

Textul se cetește cu ușurință. La Kočubinskij (l. c., p. 520) găsesc numai trei greșeli: гна în loc de гн, с҂р în loc de сѧ și лоуцинаноу în loc de лоуци и паноу. Controversă poate să fie numai asupra datei. Kočubinskij a cetit-o ҂а у л и = 1438. Și 'n adevăr, la prima vedere pare a fi așà. Semnul pentru mii este un ҂ în care linia lungă e dreaptă, în loc să fie curbă ca în manuscrise, iar linia scurtă e înlocuită cu un mic cerc. După ҂ urmează un semn ce seamănă perfect cu rusescul я modern și ar puteà fi luat drept а, cum l-au luat toți câți s'au îndeletnicit cu cetirea acestei inscripții. Comparându-l însă cu celelalte semne ale lui а, vedem că se deosebește complet de ele. Dacă ar ocupà locul al doilea din dată, am fi înduplecați a-l cetì ѧ (я), știind că această literă e întrebuințată în alfabetul vechiu chirilic, ca și în cel glagolitic, spre a însemnà cifra

(1) O altă stemă în care bourul stă deasupra scutului unguresc, amândouă închise într'o figură pe care heraldicii germani o numesc «Vierpass» (patru lobi), se află pe clopotnița Sf. Dumitru din Suceava (e din vremea lui Alexandru Lăpușneanu); un alt bour stilizat se vede pe un jilț de piatră din vechea mitropolie a Sucevei (colecția de fotografii a d-lui Tzigara).

(2) Vezi inscripțiile dela Voroneț, Ilișești, Putna ș. a. în scrierea citată a lui Eug. Kozak, sau fotografiile de inscripții aduse la Academia Română dela expoziția generală din 1906.

900 (1). Aci însă nu poate fi vorba de 900, ci de 6000. Avem a face prin urmare cu un semn pentru stigma, a cărui codiță, în loc să fie adăogată la stânga, pare să fie adăogată la dreapta. E însă o simplă aparență. Acest semn, rezultat din combinațiunea lui C cu T (Ϛ), e cunoscut în scrierea grecească din sec. VII și VIII ; el se transformă în cursul sec. IX și X, din pricina tendinței spre simetrie și rotunjire a celor două elemente, într'o formă nouă care seamănă cu S al nostru, dar care nu izbutește să elimineze din scriere forma cea veche din sec. VII—VIII. Aceasta rămâne preponderantă chiar în secolele următoare, dela al XI-lea încoace. Ea dă naștere unei forme nouă, ce «are aspectul unui A latinesc întors: Я», deci al unui я rusesc, în fond însă rămâne «un C și un T legați, plus un accent adaos jos, spre a însemnà miile» (2). Cu alte cuvinte, e semnul inscripției noastre, introdus într'însa prin influența scrierii grecești dela Cetatea-Albă și din jurul ei, unde în sec. XV elementul grecesc erà de sigur cu mult mai numeros și mai puternic decât astăzi (3).

A doua literă din dată seamănă, în adevăr, foarte mult cu ү din inscripție, d. p. cu cel din оү în наноү și лоүцн, nu este însă identic. La ү cele două linii sunt făcute pieziș și la fel, pe când aci numai linia din stânga e piezișe. Avem prin urmare, nu un ү, ci un ц, cu o formă ce în manuscrise nu mi-aduc aminte s'o fi întâlnit, care însă în scrierea lapidară e perfect explicabilă.

Celelalte două litere sunt evident п și д. Kočubinskij a cetit л în loc de п, întrucât forma lui п din dată pare a fi cevà mai subțire la vârf decât a lui п din пωд sau вьпльщенїа. In nici un caz nu poate fi л, deoarece, cum se vede din acest ultim cuvânt, la л cele

(1) In scrierea rusească ѧ = 900 se găsește mai ales în manuscrisele cele mai vechi și în prima jumătate a sec. XV. E. Th. Karskij, Очеркъ славянской кирилловской палеографіи, Varșovia 1901, p. 223. Ц = 900 se găsește la Ruși, după Karskij, l. c., întâiaș dată la 1427.

(2) Gardthausen, *Griechische Palaeographie*, p. 265.

(3) Dovadă sunt inscripțiile grecești din Crimeea din sec. XIII—XIV, în care stigma are forma Я, mai mult sau mai puțin regulată, d. p. la 1421/6929 (*Zapiski*, XXI, p. 232), 1310 și 1362 (*ibid.*, p. 232 și 234); cf. și p. 236, 242, 243. Forme mai neregulate constatăm la 1221/6729 (*Zapiski*, XX, p. 154), la 1363/6871 (*ibid.*, p. 156) și la 1413/6921 (*Zapiski*, XXI, p. 231). In inscripția din urmă, pe lângă forma foarte neregulată a lui stigma, constatăm și forme cursive. Cf., pe lângă acestea, V. Latyšev, *Sbornik grečeskich nadpisej*, p. 65 (inscripție din satul Šury dela 1328), p. 69 și 70 (inscripții din satul Laki dela 1413 și 1417), p. 85 (inscripție din Caffa dela 1378), p. 97 (inscripție din Kerč, vechea Pantikapeia, dela 1375), precum și tabelele II și V din această scriere.

două linii nu sunt paralele, ci se întretaie la mijloc; cf. л din лѣти sau лоуци. Cât pentru д, el este aproape identic cu cel din пωд și absolut identic cu cel din дньı.

Data trebue deci cetită ҂ѕцнд, adecă 6984 = 1476, iar inscripția întreagă astfel:

1. + ПОД ЛѢТИ(1) ВЪПЛЪЩЕНІ-
2. А ГН҃И ҂ЅЦНД СЪВЕРШИ СѦ ВЕЛИКА
3. ВРАТА, ВЪ ДНЬЫ(2) БЛАГОЧЕСТИВАГО И(3) С-
4. ТЕФАНА ВОЕВОДѢ И ВЪ ДНЕ
5. ПАНОУ ЛОУЦИ И ПАНОУ ХЕРМАНОУ.

In traducere:

† In anii dela întruparea
Domnului 6984 s'au săvârșit marea
poartă, în zilele cuviosului I(o) Ș-
tefan voevod și în zilele
panului Luca și panului Herman.

Expresia neobișnuită «în anii dela întruparea domnului», în loc de «în anii dela facerea lumii 6984», ne-o explicăm astfel: săpătorul a avut în modelul său «dela facerea lumii», slav. ѡт сътворенїа мира. In vieața de toate zilele erà însă obișnuit a calculà anii «dela nașterea lui Hristos»; a introdus dar și acì fără voie pe «въплъщенїа гн҃и», netransformând însă pe ҂ѕцнд (= 6984), cum ar fi trebuit, în ҂αυοs (= 1476). In inscripțiile oficiale din sec. XV nu mi-aduc aminte să fi întâlnit o a doua dată cu anul dela Hristos. E și natural, mai toate câte ni s'au păstrat fiind în legătură cu cultul bisericesc. Intr'o cetate în care elementul apusean erà tot atât de numeros ca și cel oriental, și într'o impre-

(1) Accentul deasupra lui л n'are nici un înțeles; doar să însemne pronunția palatală a lui ѣ, pus acì în loc de ѣ.

(2) O greșeală a săpătorului, care în modelul său aveà probabil дьньı.

(3) O prescurtare a lui нѡ=іѡ, pe care săpătorul a introdus-o în mod arbitrar, după ce a văzut că nu-i ajunge locul și pentru ѡ. Așà se explică și с din стефана, trecut dincolo de linia marginală a inscripției. Tot așà și ligaturile șirului din urmă.

jurare cu totul străină de biserică, săpătorul a putut să-și permită întrebuințarea erei creștine sau un amestec între aceasta și cea evreească.

Astfel cetită inscripția, numele pârcalabilor se explică dela sine. Luca și Hârman erau în adevăr pârcalabi de Cetatea-Albă la 1476. In documentul dela 22 Maiu 1476, singurul cunoscut până acum din acest an, ei sunt citați amândoi ca martori, după vornicul Bodea. In original (1) numele lor sunt șterse, dar forma «[п]ркалабове белоградскыи» arată că acolo e vorba de doi pârcalabi, cari nu pot să fie alții decât Luca și Hârman, cei dela 25 Aprilie și 7 Maiu 1475 (2). Pe Hârman îl găsim la Cetatea-Albă și după 1476. Luca pare să fi căzut în lupta dela Răsboieni sau să fi murit după aceasta, căci la 11 Fevruarie 1478 în locul lui se află Duma (3). Astfel, ipoteza dela 1900 asupra lui Herman și Gherman se înlătură dela sine, datele inscripției se confirmă prin ale documentelor, și rămâne, ca fapt istoric incontestabil, că la 1476 pârcalabii lui Ștefan cel Mare, Luca și Hârman, au reclădit poarta cea mare a Cetății - Albe. Aceasta erà intrarea principală a ei, cea despre uscat. In planul lui von Štern (4) ea e numită «poarta de sus» (верхнія ворота), fiindcă se află în partea ridicată a cetății. In fața ei, spre nord-vest, e o altă poartă, numită «poarta de mijloc a Ovidiopolei» (средні овидіопольскія ворота), după orașul Ovidiopole ce se află de cealaltă parte a limanului. Aceasta erà intrarea dinspre mare.

Poarta există și astăzi, dacă nu se va fi dărâmat dela 1886 încoace (5). Kočubinskij o descrie ca de formă pătrată, cu ambrazuri și ocnițe, pentru tunuri și puști. Un pod de lemn, aruncat deasupra șanțului, o legà de glacis-ul cetății. Ea se aflà la o distanță de c. 640 m. sau 300 stânjeni rusești de turnul numit «al fecioarei» (дѣвственная башня). O altă poartă, mai mică, în lăuntrul unui turn,

(1) Arhiva Sf. Spiridon din Iași, pachetul Popricani, plicul IV, No. 63.

(2) Cf. «к. п. лоука и к. п. хырма[на, пркалабове] белоградскыи» la 25 Aprilie (orig. la Direcţia fondului religionar din Cernăuţi, No. 6; trad. la Wickenhauser, *Homor*, *Sct.-Onufri*, *etc.*, p. 84-85) cu «к п. лоуки и к. п. хрьмана, пркалабове белоградского» la 7 Maiu 1475 (orig. la Academia Română, Pec. 145).

(3) Orig. la Academia Română, fost al părintelui I. Antonovici din Bărlad.

(4) Vezi acest plan în articolul «Despre ultimele săpături dela Akkerman» (О послѣднихъ раскопкахъ въ Аккерманѣ). *Zapiski*, XXIII, p. 33-61. L-am reprodus la planșa V, lăsând nenotate locurile unde s'au făcut săpăturile dela 1900.

(5) Dărâmarea cetăţii în favorul oraşului e de mult hotărîtă de guvernul rusesc. Vezi Darea de seamă a societăţii istorice şi arheologice din Odessa (Отчетъ одесскаго общества исторіи и древностей) pe an. 1862-63, p. 11-12, ap. Latyšev, l. c., p. 2, n. 1.

ce trebue să fi fost foarte mare, duceà dintr'însa in curtea citadelei (*Zapiski*, XV, p. 517). Pe un zid exterior al acestui turn i s'a părut lui Kočubinskij că recunoaște locul unde fusese fixată inscripția. El credeà că a fost deslipită de acolo cu puterea, deoarece varul erà la 1886 de curând descoperit, iar inscripția s'a găsit cam la 170 de metri sau 80 de stânjeni rusești departe de turn.

IV

Inscripția dela 1479.

Ultima și în acelaș timp cea mai urîtă, ca forme de litere, și cea mai rău păstrată inscripție dela Akkerman este cea datată de Kočubinskij cu anul 1482 (1). E o placă de marmoră găsită, după notițele manuscrise ale lui Murzakevič, de un institutor la 1838, în fortăreața Akkermanului, unde pe atunci se află și școala comunală. Murzakevič credeà că aparținuse vreunei biserici ortodoxe și o atribuià, nu știm de ce, lui Petru Rareș. Cetise probabil, ca și Kočubinskij, în rândul al șaselea și al șaptelea, cuvântul «монас[ти]ри». Dar nici el, nici Kočubinskij, n'au găsit nici o urmă de mânăstire în cetatea Akkermanului, și e probabil că n'a existat nici una. Se găsesc numai ruinele unui minaret, în curtea cea mare a cetății (2). A admite că piatra va fi fost adusă la Akkerman din altă parte, nu avem nici un motiv. Deci, a priori, nu poate să fie vorba într'însa de clădirea unei mânăstiri sau biserici. Nu-i ardeà lui Ștefan cel Mare de biserici, când Turcii se pregătiau de marele atac, care s'a terminat la 4 August 1484 cu căderea cetății în mânile lor. Dar să vedem ce spune inscripția însăș.

Piatra are o înălțime de c. 58 cm, o lățime de c. 35.6 cm. și o grosime de c. 16.6 cm. (3) și e puțin știrbită în partea dreaptă; câteva litere sunt roase, fie că marmora ei a fost mai moale decât la celelalte inscripții, fie că ea a fost mai expusă loviturilor.

A treia parte din suprafața ei e ocupată de stema țerii, capul de bour și scutul, așezate pe acelaș plan unul lângă altul și bine executate: la stânga capul de bour, între coarne o steluță în opt

(1) *Zapiski*, XV, p. 538 și urm.

(2) Vezi planul lui E. von Štern.

(3) Kočubinskij dă (l. c., p. 538) 13, 8 și 3³/₄ verșoci; el dă și dimensiunile inscripțiunii însăș, ceeace n'are nici o importanță.

colțuri, lângă ochiul drept o altă steluță și lângă cel stâng o semilună; la dreapta scutul cu cele trei grinzi și cele trei flori de crin. Stema e incadrată între două flori, cât dânsa de înalte.

De desuptul ei e săpată inscripția, pe opt rânduri, fără nici o linie transversală sau marginală. Literele sunt înalte de c. 4.45 cm. și au, din punctul de vedere al uncialei vechi, o formă mai neregulată decât cele din inscripțiile precedente. Ele se apropie în câtvà de scrierea rusească din sec. XIV și XV, în care d. p. la в triunghiul de jos e mult mai înalt decât cel de sus, rotunjimea de sus a lui ч e transformată în două linii piezișe, ca la благочестиваго din rândul întâiu (cf. însă un ч rotund în rândul al șaselea), liniuța de unire a lui ю e ridicată peste jumătatea literei, iar ъ și н nu se disting aproape de fel de ь și и.

Ligaturi avem în rândul întâiu дни și аг, în al doilea нн, în al treilea нд, нн, ан, în al patrulea мл și ав, în al șaptelea пр.

Inscripția se poate ceti întreagă în chipul următor:

1. † В ДНИ БЛЧВАГО (1) И ХОЛЮБИВАГО И Б[ГОД]-(2)
2. АРОВАННАГО (3) И ВЪСѢКОИ ХВАЛ- (4)
3. И ДОСТОИНЬ IѠАНЬ СТЕФАНЬ ВОЕ., (5)
4. ГНРЬ ВЪСЕИ ЗЕМЛИ МОЛДАВ-
5. СКОИ, СНЬ БОГДАНА ВОЕВО., (6)
6. ПОЧѦ И СЪВРЪШИ СІ МѸР, (7)
7. ПРИ (8) ПРѢКАЛАБЫ ДѸМА И ХР-
8. ЪМАНЬ (9).

(1) La Kocubinskij, l. c., p. 541: влачкаго.

(2) La Kočub. вна; piatra fiind aci ruptă, nu văd decât un в, după care a trebuit să urmeze го (sau гом) din adj. богодарованъ (sau богом дарованъ) a deo datus, θεόδοτος.

(3) La Kočub. greșit (д)арованнаго; д nu se vede la începutul rândului al doilea.

(4) La Kočub. похвал; по nu există însă în original.

(5) La Kočub. greșit іwанъ стѣфань воев ..; cuvântul воевода are prescurtarea вое., neobișnuită în manuscrise.

(6) La Kočub. воево...; după о nu urmează însă nici o literă.

(7) La Kočub. сіж монас., cf. textul dela pagina următoare.

(8) La Kočub. ри; п este ascuns în ligatura пр.

(9) La Kočub. хо|рмань.

Completată și cu abreviațiunile desfăcute:

† **В дни бл(аго)ч(ести)ваго и х(рист)олюбиваго и б(огод)арованнаго и всѣкои хвали достоинь іѡань стефань вое(вода), г(ос)п(ода)рь всеи земли молдавскои, с(ы)нь богдана воево(ды), почѧ и съврьши [сѧ] сь мѹ̂р(ь), при пръкалабы дѹма и хрьмань** (1).

In traducere românească:

† In zilele cuviosului și de Hristos iubitorului și de Dumnezeu dăruitului și de toată lauda
vrednicului Ioan Ștefan voevod,
domn a toată țara Moldovei,
fiu al lui Bogdan voevod,
s'a început și s'a sfârșit acest zid,
pe vremea pârcalabilor Duma și
Hârman.

Am cetit în rândul al șaselea «**сь мѹ̂р**=acest zid» și nu «**сїѫ монас|ти|ри**=această mânăstire», deoarece din cele cinci litere dela sfârșitul lui — a șasea este știrbită și trebue să fi fost **ь** — patru sunt foarte lămurite: **сь мр**; nelămurit e numai **ѹ**. Kočubinskij a văzut acì ligatura **он**; această ligatură nu e însă obișnuită nici în grafica lapidară, nici în manuscrise, deoarece greu se leagă **н** de **о**. Afară de aceasta, **о** are în inscripție o altă formă și e mai mare, când stă singur; cf. d. p. pe **о** din rândul imediat precedent, deasupra lui **м**. Apoi nu se vede nici un **л** înainte de **р**. O prescurtare **монс|ри** pentru **монасти|ри**, cum presupune lectura lui Kočubinskij (l. c., p. 543), ar fi un «unicum» în paleografia slavă. Acest cuvânt, când se scrie prescurtat, se scrie totdeauna **мн͞стырь** sau **мн͞стир**. Nu ne rămâne dar decât să identificăm litera obscură cu **ѹ** din **дѹма** în rândul al șaptelea, și el cu o formă neobișnuită, și să cetim **мѹ̂р** sau **мѹ̂р[ь]**, cu **ь** la sfârșit. Cât pentru **іѫ** din **сїѫ**, acestea nu există; cel mult s'ar puteà ceti **сѧ**, trecând liniuța din dreapta a

(1) La Kočub. дни = дни și почѫ = почѧ sunt probabil greșeli de tipar.

lui ĸ la cea din stânga a lui м aparent. In cazul acesta însă literele următoare n'ar da nici un sens.

Şi mai curioasă este la Kočubinskij interpretarea ultimului semn grafic al inscripţiunii, care este evident un semn de interpuncţie (1). El îl ceteşte ҂ѕѫч = 6990, admiţând că literele chirilice sunt aci «neîngrijit» făcute, că ѫ ar ţineà locul lui ѧ în valoare de 900 — ceeace nu se întâlneşte niciodată, nici în inscripţii, nici în manuscrise — şi că s'ar găsi aci şi un koppa grecesc, sub o formă cunoscută în câteva manuscrise ruseşti din sec. XIV (2). Cu o interpretare silită, s'ar puteà admite cel mult că partea din mijloc a semnului de interpuncţie reprezentă un ѧ cursiv = 900, dar în epigrafica slavoromână acest semn nu se întrebuinţează, ca în cea rusească, în locul lui ц. O astfel de interpretare ar fi însă inadmisibilă, deoarece data inscripţiilor lapidare e pusă totdeauna în uncială, ca să fie cel puţin tot atât de clară, ca şi textul lor. A avut dar dreptate Murzakevič să nu vadă nici o datare în această inscripţie.

Dacă însă de fapt data nu există, ea poate fi dedusă cu multă preciziune din numele pârcalabilor şi din împrejurările istorice sub cari aceştia au guvernat Cetatea-Albă, în ultimii ani ai stăpânirii moldovene.

Duma şi Hârman ai inscripţiei sunt citaţi pentru prima oară în documente, fiecare în deosebi, ca pârcalabi ai Cetăţii-Albe la 11 Fevruarie 1478. Duma după tatăl său Vlaicul, Hârman după Gangur, pârcalabul de Orheiu (3). La 9 Martie 1479 sunt citaţi iarăşi amândoi separat şi numai cu numele (4), iar la 29 Aprilie acelaş an unul lângă altul ca pârcalabi de Cetatea-Albă (5). Aşà îi găsim la 7 Maiu, 19 Maiu şi 20 Septemvrie 1479, la 17 Aprilie şi 27 Maiu 1480 (6).

(1) Cf. d. p. E. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina*, p. 28, 117, 120, 167, 190, unde semnele de interpuncţie nu sunt identice, dar asemănătoare.

(2) Vezi E. Th. Karskij, *Paleografia slavo-chirilică*, p. 223. Tot aşà erà şi în scrierea greacă; cf. d. p. inscripţiile din *Zapiski odesskago obščestva*, XXI, p. 240, 241.

(3) Orig. la Acad. Rom.: [к. п.]... Дȣми пръкалабa бѣлоградского, ..в. п. Хръмана бѣлоградского.

(4) Orig. la Acad. Rom., Pec. No. 194.

(5) Gh. Ghibănescu, *Din domnia lui Ştefan cel Mare*, Iaşi 1904, p. 37—38: пан Дȣма и пан Хръ[мань] белоградскїи.

(6) Aceste cinci documente se află la Wickenhauser, *Homor, Sct.-Onufri, etc.*, p. 181-182; Acad. Rom., sign. 160/LXXV; Wickenhauser, *Woronetz und Putna*, p. 162—164; Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, I (Iaşi 1906), p. 190-194; Acelaş, *Opt urice slavone*, Iaşi 1904, p. 24-29, şi *Ispisoace şi zapise*, I (Iaşi 1906), p. 25—28. La 17 Aprilie 1480 Hârman e scris Херманъ, ca în documentele latineşti contimporane, d. p. «Hermannus, capitaneus Albi Castri», ap. Iorga, *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 291.

Hârman încetează de a fi citat ca pârcalab la 29 August 1480, iar Duma la 1 Fevruarie 1481 (1). La această din urmă dată sunt pârcalabi în Cetatea-Albă Gherman și Oană (2). Pe acești doi îi găsim de acì înainte mereu împreună, până la 8 Iunie 1484 (3). Duma și Hârman au fost așà dar colegi la pârcălăbia Cetății-Albe între anii 1478 și 1480, când s'a pus și inscripția de care ne ocupăm.

In ce an anume? Probabil la 1479, când Ștefan cel Mare a rezidit și cetatea Chiliei, asupra căreia analele țerii ne spun: «In anul 6987 (=1479), Iunie în 22, începură să zidească cetatea Chiliei, și o isprăviră într'acelaș an, Iulie în 16» (4). Aceste repezi preparative de apărare a trebuit să le iea Ștefan în vederea atacului la care se aștepta din partea Turcilor și care s'a întâmplat în anul următor. Dar Turcii s'au mulțumit să prade numai țara și n'au încercat un asediu al cetăților dela Dunăre și Marea-Neagră.

II. STĂPÂNIREA MOLDOVEI ASUPRA CETĂȚII-ALBE.

Terminând cu analiza inscripțiilor dela Cetatea-Albă, cele mai prețioase și cele mai sigure dovezi ale stăpânirii moldovene asupra ei, să încercăm a schiță acum pe scurt istoria acestei stăpâniri.

S'a admis că la 1410 cetatea se aflà în mânile Genovezilor, cari ar fi luat-o pe la sfârșitul sec. XIV, în condițiuni necunoscute nouă, dar probabil prin bună învoeală, dela Tătari (5). Și în adevăr, zidurile de astăzi, ridicate, după părerea cea mai nouă a arheologilor (6), pe ruinele vechiului oraș grecesc Tyras, poartă urme neîndoelnice de originea lor italiană (7). Dar privilegiul comercial acordat de Alexandru cel Bun la 8 Oct. 1408 Lembergenilor (8), ne-o arată incontestabil

(1) Acad. Rom., Pec. No. 160; *Arhiva istorică a României*, I, 1, p. 75-76.

(2) Vezi l. c. din *Arhiva istorică*: к. п. германа и к. п. шани, пръкалабове бѣлоградских.

(3) *Voința Națională*, No. dela 2 Iulie 1904: suret cu data greșită 1485, în loc de 1484. Cf. memoriul meu despre «Documentul Răzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene in sec. XV» și doc. original dela 29 Maiu 1484, Acad. Rom., sign. 8/XL.

(4) I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria Românilor*, București 1895, p. 56; textul slav *ibid.*, p. 42.

(5) N. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 57.

(6) v. Štern, Despre ultimele săpături la Akkerman, *Zapiski*, XXIII, p. 33—61.

(7) Iorga, l. c., p. 78.

(8) Privilegiul acesta a fost pus greșit de Golovackij, Hasdeu, Kałużniacki și alții în anul 1407. In acest an, la 6 Oct., Alexandru erà la Lemberg și confirmà prin jurământ

în stăpânirea Moldovei. Cetatea-Albă, бѣлыи городъ, e considerată în acest privilegiu tot așà de moldovenească, ca Suceava, Iașii sau Tighinea, cele patru stațiuni în cari negustorii Lembergeni aveau să plătească autorităților moldovenești vamă pentru mărfurile ce le duceau «în părțile tătărești», adică la Caffa în Crimeea (1). De altă parte, vieața Sf. Ioan cel Nou, scrisă de Grigore Țamblac la începutul domniei lui Alexandru cel Bun, probabil în 1402 (2), când s'au adus dela Cetatea-Albă, бѣлыи градъ, moaștele sfântului, martirizat acolo cu șaptezeci de ani mai înainte de Tătari (перси), ni-l arată pe Alexandru «stăpânitor a toată Moldovlahia și a țărmurului mării» (3), prin urmare și al Cetății-Albe.

După 1408, tratatul dela Lublau (Lubowla) din 15 Martie 1412 o consideră ca parte din Moldova și o trece sub sfera de acțiune a Poloniei (4), pe când Chilia, pe atunci a Muntenilor, e rezervată Ungariei. Tratatul acesta a rămas însă literă moartă, și la 1421, când Francezul Guillebert de Lannoy, trimesul regilor Carol VI al Franciei și Henric V al Angliei, călătorià prin părțile noastre, «Moncastro» sau «Bellegard» erà sub stăpânirea lui Alexandru și aveà o populație de «Genovezi, Moldoveni și Armeni». Cetatea se reparà atunci sub priveghcrea lui Gedigold, voevodul Podoliei, vasalul principelui litvan Vitold, cu care Alexandru trăià în bune relațiuni (5). Ea fusese atacată, cu un an mai nainte, pentru întâiaș dată de Turci.

---

tratatul din Camenița dela 1404 (Uljanickij, *Materialy*, p. 16). La două zile după jurământ el nu se puteà aflà în Suceava, cale de câteva zile de Lemberg. Anul 6916 din documentul dat în Suceava trebue socotit ca începând la 1 Ianuarie. Cf. D. Onciul, *Din istoria României*, București 1906, p. 23.

(1) E. Kałużniacki, *Dokumenta moldawskie i multańskie*, Lwów, 1878, p. 13; B. P. Hasdeu, *Arhiva istorică a României*, I, 1, p. 131.

(2) *Cronica lui Ureche*, ed. Picot, p. 32. Cf. A. I. Jacimirskij, Изъ исторіи славянской проповѣди въ Молдавіи, St.-Petersburg 1906, p. XXVIII—XXIX. In această scriere D-l Jacimirskij publică după manuscrisul dela 1438 sau 1439, ff. 323-329, fost al mânăstirii Neamțului, acum al Academiei Române, textul exact al acestei vieți. Cf. cu pasajele citate în nota următoare din ediția lui Melchisedec, pasajele respective din ediția d-lui Jacimirskij, p. 4 și 8—10. Asupra manuscrisului, vezi și Григорій Цамблакъ de acelaș autor, St.-Petersburg 1904, p. 366—367.

(3) *Revista p. istorie, arheologie și filologie*, III, p. 173: «господьствоужїи всеѫ молдовлахїѫ и поморїѫ»; cf. *ibid.*, p. 166.

(4) Aci e numită «Feher-var alias Bialagrod»; cf. d. p. Uljanickij, *Materialy*, p. 24 (greș. Ferreriar), sau Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 486 (Feierwar, greș. Feiemar).

(5) Așà interpretează D-l Iorga pasagiul din «Călătoriile și ambasadele lui Guillebert de Lannoy», tradus de B. P. Hasdeu în *Arhiva istorică*, I, 1, p. 130, după ediția din Mons dela 1840. In adevăr, ce rost ar fi avut un castel «cu totul nou» pe malul Nistrului,

In mod efemer, cum a fost întreaga lui domnie în Moldova, a stăpânit-o la 1374 Iurg Coriatovici, principele litvan, care în urma unei isbânzi asupra Tătarilor a pus «naměstnik» într'însa pe compatriotul său Iacșa Litavor. Această împrejurare, sau o nouă cucerire, i-a dat dreptul lui Roman I, al doilea domn după Coriatovici, organizatorul «ţerii-de-jos», să iea titlul de «stăpânitor al ţerii Moldovei dela munte până la mare» (1), titlu ce lipsește în diplomele fiului său Alexandru. La 1400 unitatea ţerii se desăvârșise și titlul oficial al domnului se stabilise pentru totdeauna sub forma «voevod și domn al ţerii Moldovei», din care Cetatea-Albă făceà acum parte integrantă.

Cu toate acestea, documentele lui Alexandru cel Bun nu pomenesc de nici un pârcalab într'însa, deși la 1421, când Litvanii lui Gedigold lucrau la întărirea ei, trebue să fi fost unul acolo. Funcţiunea de pârcalab există de bună samă pe vremea lui Alexandru (2); ea nu ajunsese însă la importanţa ce i-a dat-o Ștefan cel Mare, care are meritul de a fi organizat pârcălăbiile ţerii, înmulţindu-le și făcând din ele puncte de apărare ale graniţelor și puncte de concentrare a trupelor pe ţinuturi. Pe vremea lui li se stabilește definitiv și numele, împrumutat dela Unguri.

Pârcălăbia erà la noi ceeace în Polonia erà castelanatul, căci «pârcalabul» aveà în sec. XV atribuţiile «castelanului» sau «starostelui» (castellanus, starosta) din regatul vecin. Unele pârcălăbii, ca cele dela granița Galiției și Podoliei, se numiau chiar

---

într'o pustietate fără pietre și lemne, când Cetatea-Albă erà destul de tare ca să împiedece trecerea Turcilor pe valea Nistrului în sus? Lannoy, scriindu-și memoriile câţivà ani după 1421, nu-și mai aduceà bine aminte de ce văzuse și scrià: «Et là y vint, moy présent, à celui temps, à l'un des lez de la rivière le devant nommé Gueldigold, gouverneur de la Podolye (în ms. de Lopodolye), faire et fonder par force (=în grabă, nu cu forţa) ung chastel tout neuf,.... en ung désert lieux où il n'y a ne bois ne pierres». Textul acesta e reprodus și într'un articol al lui F. Brun din *Zapiski odesskago obščestva*, III, p. 439 și urm. Gedigold e un personaj cunoscut și analelor noastre, sub an. 1424 (гидигольк); v. I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria Românilor*, București 1895, p. 35 și 66, unde este identificat greșit cu diiacul Ghedeon. Cf. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 80—83.

(1) Doc. dela 30 Martie 1392: *Arhiva istorică a României*, I, 1, p. 18-19. In cel dela 18 Noemvrie 1393 Roman se numește mai clar «voevod al ţerii Moldovei dela munte până la ţărmul mării»: *Revista pentru istorie, arheol. și filolog.*, VII, p. 367-368. Cf. și doc. din 5 Ianuarie 1393: Uljanickij, *Materialy*, p. 6-7; Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 815-816. Sub Roman I Cetatea-Albă aveà și un episcopat moldovenesc, ocupat de Iosif, viitorul prim mitropolit al ţerii. Vezi N. Dobrescu, *Intemeierea mitropoliilor*, București 1906, p. 91 și urm.

(2) Cf. documentul dela 28 Iunie 1411 (6919), publicat de Gh. Ghibănescu in *Surete și izvoade*, I, p. 195-199: в'кра шандра перкалаба (orig. are in adevăr перкалаба).

«starostii» (Sepenicul, Hotinul, Cernăuții). Dar se pare că pe timpul lui Alexandru cel Bun și înainte de dânsul pârcalabii purtau și numele specifice rusești de *„namiestnici“* (1) și *„posadnici“* (2), cari în Rusia erau, ca și pârcalabii noștri sau castelanii din Polonia, comandanții cetăților și administratorii târgurilor și suburbiilor (3) ce se adăpostiau sub zidurile întărite ale unei cetăți.

Terminul «pârcalab» îl întâlnim, după Alexandru cel Bun, întâiaș dată în documentele unui fiu al lui, tocmai la Cetatea-Albă. Prin

---

(1) Vezi citatul din diploma lui Iurg Coriatovici, p. 318, n. 1. In documentele sec. XV n'am intâlnit acest cuvânt. Cf. însă la 1626-1630 «намѣсници волости немецкоі»=namiesnicii ținutului Neamț. Erà mai mult o veche amintire, decât o identitate de funcțiune.

(2) Sub Alexandru intâlnim un *Lațco posadnic* la 1421 (лацко посадникъ: Uljanickij, *Materialy*, p. 26); poate să fie tocmai pârcalabul presupus de noi la Cetatea-Albă. La 1436, Sept. 19, intr'un doc. al lui Ilie, se citează indată după boierii cei mari un *Stan posadnic* (станъ посадникъ: Uljan., l. c., p. 51 și 52), acelaș cu cel ce-și vinde un sat la 11 Aug. 1445 (Gh. Ghibănescu, *Uricele satului Grumăzoaia, Fălciu*, foaie volantă; *Surete și izvoade*, I, p. 138). Fiul unuia din acești doi posadnici poate să fie *Fedor al Posadnicului* dela 25 Aug. 1454, citat in urma postelnicului și inaintea stolnicului (к. п. федора посадникок(нч)а: A. I. Jacimirskij, *Darstvennyja etc. gramoty*, p. 9.; orig. in Muzeul Rumjancev). Un alt *posadnic Coste*, pe vremea lui Ștefan cel Mare, e citat intr'un doc. al lui Alexandru Lăpușneanu dela 1558 (Ghibănescu, *Surete și izvoade*, I, p. 144). Funcțiunea este amintită sub Ștefan II, la 1444 Aug. 1, intr'un document prin care un sat al mânăstirii Horodnicului e scos de sub jurisdicția «boierilor, vornicilor, osluharilor, joldunarilor, *posadnicilor*, globnicilor și ilișarilor» (copie după orig. intre manuscrisele lui F. Wickenhauser din Cernăuți, pach. XXXV: in copie stă, pare-se, госданикъ, cu г înloc de п și cu un л aruncat deasupra șirului pus greșit inainte de а; orig. trebue să aibă посадникъ). Asupra namiestnicilor și posadnicilor din Rusia, cf. Dicționarul Academiei Rusești și «Materialele» lui I. I. Sreznevskij, sub cuvintele respective, sau V. Sergeevič, Лекции и изслѣдованія по древней исторіи русскаго права, St.-Petersburg 1899, p. 217 și urm.

(3) Cf. descrierea luării Chiliei de către Turci, de un contimporan, ap. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 279: «Cum autem nunciatum esset populo (sc. de Kylia) Turcorum classem apparere extensisque velis navigare ac ad oppugnandam *urbem* contendere, tota civitate trepidatur populique clamore cuncta resonant, omnis quoque plebs *que in suburbio erat*, cum suppellectili *urbem intrat*». In Polonia aceste târguri-suburbii se numiau *podgrodzie*. Cf. rus. vechiu подъградьныи intr'o traducere a bibliei dela 1499, ap. Sreznevskij, Матеріалы для словаря древне-русскаго языка, St. Petersburg 1900, tom. II, fasc. III, col. 1055, și plsl. подъградиѥ suburbium, προάστειον, la Miklosich, *Lex. pal.*. In Ungaria erà tot așà. Cf. d. p. glossariul publicat de Sasinek in *Történelmi tár* pe an. 1893, p. 1 și urm. Dintr'un document dela 1256 se citează aci un *castrum* în opoziție cu *burga*, in care locuiau orășenii, *civites*. Suburbiul e definit astfel: «suburbium, locus sub urbe (castro) habitatus, podhrad» (p. 16 și 17). Desvoltarea târgurilor sau orașelor în legătură cu cetățile e un fenomen general in istoria evului mediu european. In Moldova avem cetatea și târgul Neamțului, cetatea și târgul Sucevii, cetatea și târgul Hotinului ș. a. Cf. cronica lui Miron Costin, p. 251 și 331 din ed. II a Letopisețelor lui M. Kogălniceanu.

Martie—Maiu 1443 ea erà guvernată de Iurghici, un boier al lui Ștefan II, în calitate de pârcalab (1). Ce titlu va fi purtat un alt guvernator al cetății, care cu opt ani mai nainte, prin Aprilie 1435, voià să intre în relații comerciale cu republica Veneției, nu știm. Izvorul care ne-a păstrat această interesantă știre (2) îi zice, fără să-i dea numele, «dominus Maurocastri». Spunându-ne însă că erà călugăr «calcierus» (καλόγερος, καλόγηρος) ne dă un indiciu aproape sigur spre a-l ghicì. Erà, cred, cunoscutul popă Iuga din Baia, pe care Alexandru cel Bun îl boierise la 1424, dăruindu-i «pentru slujbele lui drepte și credincioase» — de sigur nu duhovnicești — satul Buciumenii de lângă Baia, unde privilegiul domnesc se păstrează și astăzi, după 484 de ani, într'un neam răzășesc de popi (3). Iliiaș și Ștefan dăruiră acestui popă, devenit între 1435—1436 protopop, ceeace atunci erà aproape cât episcop, și fiului său Mihul atâtea sate (4), încât acesta, ajuns pe la 1445 mare logofăt, erà între anii 1448—1456 cel mai influent și unul din cei mai bogați boieri moldoveni. Erà însă și cel mai cult dintre dânșii.

Alipindu-se, deci, de fiii binefăcătorului său, în deosebi de ambițiosul și energicul Ștefan, Iuga, om de ispravă și cărturar iscusit, erà indicat să fie ales de acesta ca principal colaborator la întâ-

---

(1) Uljanickij, *Materialy*, p. 60 și 62; Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 880 și 885: к. п. юргича пркалаба билогородского, бѣлоградского.

(2) N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XV-e siècle*, Paris 1899, I, p. 573-574; cf. ibid., p. 581 (an. 1436).

(3) Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, I, p. 14-17. Documentul, foarte rău cetit de Ghibănescu, e cunoscut și dintr'un suret al lui Evlogie Dascălul, copiat în «Condica documenturilor moșiei Baia» dela 1843, astăzi în posesiunea D-lui Alex. Cantacuzino-Pășcanu, proprietarul acestei moșii. Reproduc originalul la sfârșitul acestui studiu.

(4) Documentele de proprietăți ale lui Iuga și ale fiului său au rămas cu acesta în Polonia și se află astăzi în Arhivele Ministerului de Externe din Moscva. Ele au fost editate întâiaș dată, unele necomplet, de Uljanickij, *Materialy*, p. 42 și urm. Sunt: unul dela Ștefan II, din 24 Aprilie 1434, pentru Iuga (p. 42); altul din 7 Dechemvrie 1436 dela Ilie și Ștefan: acì Iuga e numit protopop și ca donatar e pomenit și fiul său Mihul «*gramatic*» (p. 53-54); altul din 2 Iulie 1439, dela amândoi domnii, pentru Iuga și Mihul (p. 57-58). Documentele ce urmează sunt toate dela Ștefan II pentru Mihul «*pisar*»: 6 Martie, 4 Maiu și 30 Maiu 1443 (p. 60-62). La 18 Fevruarie 1445 el apare ca «*logofăt*» al lui Ștefan II (p. 64-66). In actul de închinare către regele Poloniei dela 26 Noemvrie 1445 el e numit «*canțlir*» (канцлир), adecă «cancellarius» (p. 64). Asupra celorlalți fii ai lui Iuga, cf. doc. dela 23 Aprilie 1448 (*ibid.*, p. 71-72).—Din timpul lui Alexandru cel Bun se cunosc și alte cazuri de ridicare a unor popi sau feciori de popă în rândurile boierilor; cf. d. p. documentele dela 16 Sept. 1427 și 15 Aprilie 1428 pentru fiii unui protopop Simeon și pentru fiul unui popă Zaharia (originalele la Acad. Rom.).

rirea sa în domnia țerii-de-jos, care aveà să-i pregătească calea spre domnia țerii întregi.

Impărțirea domniei Moldovei în două la 1435 are de urmare în mod natural creșterea importanței Cetății-Albe. Aceasta, deși nu e trecută în actul dela 1 Septemvrie în partea lui Ștefan II, devine totuș între 1435—1440 cetatea lui (1). In acest din urmă an Ștefan o întărește prin pârcalabul Fedorca.

Astfel Tătarii, cari la 1374 fuseseră alungați dintr'însa de Iurg Coriatovici și pe la 1440 își aduceau încă aminte de loviturile primite dela Dragoș și Bogdan, cari îi alungaseră din celelalte părți ale țerii, nu îndrăzniră s'o atace în iarna anului 1440 (2). Ei au ars în țara-de-jos numai Vasluiul și Bărladul, două târguri fără cetăți.

Trei ani după acest jaf tătăresc, Ștefan erà singur stăpânitor peste toată Moldova. El rezidà în Suceava, iar la Cetatea-Albă aveà pe Iurghici, boier bătrân și influent, socru de logofăt, al patrulea în lista pârcalabilor acestei cetăți, dacă numărăm și pe «namiestnicul» lui Coriatovici. Iurghici rămâne acolo până spre sfârșitul domniei lui Ștefan II, în documentele căruia e amintit, dar fără atributul de pârcalab, împreună cu ginerele său Oancea, dela 29 Noemvrie 1443 (3) până la 11 Fevruarie 1447, când e citat numai acest din urmă (4).

Sub Roman II și Petru II (1448—1449) nu cunoaștem nici un pârcalab de Cetatea-Albă. Sub Alexandrel, Bogdan II și Petru Aron se ivește Stanciul, fostul logofăt al lui Roman II (5), ca partizan al celui dintâiu (1449—1453) și ca restaurator al cetății sub cel din urmă (1454). Trimes de Alexandrel, chiar în primul an al domniei sale, la Cetatea-Albă (6), unde Ștefan II lăsase o straje puternică, el susține de acì, ajutat de Poloni, o luptă înver-

---

(1) Ureche i-o atribue din momentul împăcării: «S'au împăcat Iliiaș Vodă cu frate-său Stefan Vodă și s'au împărțit cu țara: *Cetatea-Albă* și Chilia și toată țara de gios s'au venit lui Stefan Vodă, iar lui Iliiaș Vodă Suceava și Hotinul cu țara de sus» (ed. Picot, p. 58). Cf. cronica lui Constantin Căpitanul, în *Magazinul istoric*, I, p. 102—103.

(2) Vezi mai sus, p. 321, n. 1.

(3) Jacimirskij, *Darstvennyja etc. gramoty*, p. 8 (cu data greșită 1442).

(4) Doc. original la Direcția bunurilor fondului bisericesc din Cernăuți, No. 3.

(5) Vezi doc. dela 18 Fevr. 1448 în Uljanickij, *Materialy*, p. 70.

(6) Vezi doc. din 5 Iunie 1449, în care Stanciul e citat îndată după Manoil, pârcalabul de Hotin, și după vornicul Braevici, deci între cei dintâi sfetnici ai domnului (Uljanickij, *Materialy*, p. 75—76). D-l Iorga pune între anii 1449—1451 încă un pârcalab Bogdan (*Chilia și Cetatea-Albă*, p. 275).

șunată în contra lui Bogdan II. Pe vremea acestei lupte (1450) Polonii, întocmai ca la 1412 și ca mai târziu, la 1497, când cetățile dela Marea-Neagră și Dunăre erau turcești, visau de cucerirea și anexarea bogatului port al Moldovei (1), vis a cărui realizare s'ar fi împlinit poate, în mod trecător, dacă pe Alexandrel nu l-ar fi otrăvit boierii în Cetatea-Albă, unde oasele i s'au împrăștiat în vânt, și dacă după Petru Aron, alt netrebnic, n'ar fi venit Ștefan.

Ce preț punea cel mai mare domn al Moldovei pe Cetatea-Albă, ne arată, mai bine decât orice altă considerație, modul cum e ocupată pârcălăbia cetății în timpul lui. Indată după suirea în scaun, la 1457, el trimete acolo pe unchiul său Vlaicul, căruia după un an și jumătate îi dă de tovarăș pe Stanciul, fostul dușman al tatălui său, care se vede a fi fost un mare meșter în apărare de cetăți (2). Rămânând Stanciul singur, la 1466 el capătă tovarăș pe Zbierea, iar la 1470 pe Bâlco. Dela 1471—1474 Cetatea-Albă e guvernată de Luca și de Bâlco, dela 1475—1476 de Luca și de Hârman, dela 1478—1480 de Hârman și de Duma, vărul domnului, iar dela 1481—1484 de Gherman și Oană cari, împreună cu Ivașcu și Maxim dela Chilia, încheie seria pârcalabilor moldoveni în cetățile dela Marea-Neagră și Dunăre.

Lista dată acì (3) cuprinde pe ostașii și sfetnicii cei mai cu vază ai domnului și pe rudele sale cele mai apropiate. Pârcălăbia unei cetăți așà de însemnate erà unită, bine înțeles, și cu unele venituri cari, prin abuzuri, puteau fi înmulțite ușor. Spre cinstea lor însă, trebue să constatăm că între boierii cari au ilustrat-o n'a fost nici unul care să fi lăsat averi mari urmașilor săi.

Atribuțiunea de căpetenie a *pârcalabilor* erà apărarea și conservarea în bună stare a cetății, la a cărei întărire erau îndatorați să lucreze atât străjile ce stăteau în cetate în vreme de pace, cât și oamenii din satele domnești și boierești ale ținutului, peste care se întindeà autoritatea administrativă și judiciară a pârcalabului. La aceștia se adăogeau în unele părți locuitorii «posadelor», pe cari i-am puteà comparà cu castrensii «castrenses» din Ungaria sau cu locuitorii «osadelor» militare din Polonia. De aceea inscripțiile dela Cetatea-Albă nu ne vorbesc decât de ziduri, forturi și porți.

(1) Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 104—105.
(2) Vezi doc. dela 13 Ianuarie 1459: Acad. Rom., Pec. No. 172.
(3) Ea se adeverește prin analele țerii, prin alte izvoare contimporane și mai ales prin multele documente interne, domnești și private, ce s'au păstrat din anii 1457—1484. Acestea vor intrà în primul volum al colecției mele de documente ale lui Ștefan cel Mare.

Păcat că ele nu ne dau nici un indiciu precis asupra pozițiunii și întinderii întăriturilor. Acestea nu se pot determină nici prin știrile sumare și nelămurite ce ne-au dat învățații ruși despre locurile în cari s'au găsit inscripțiile. Dacă s'ar face cercetări minuțioase la fața locului, de arhitecți cunoscători ai fortificațiilor medievale, cum sunt d. p. cercetările inginerului Bertье-Delagardъ asupra celor dela Inkerman lângă Sevastopol (1), poate că am află ceva asupra părții de contribuție ce au avut Moldovenii la complexul de forturi al Cetății-Albe (2). In fond, ele trebue să fi rămas sub Moldoveni așă cum le făcuseră Bizantinii și Genovezii.

Ceeace ar fi mai interesant pentru noi, ar fi să știm ceva despre vieața municipală dela Cetatea-Albă, căci pe lângă cetate «castrum» se desvoltase, ca mai în toate părțile, o comună orășenească, un «oppidum» sau o «communitas» (3), ai cărei membri făceau un negoț însemnat cu grâne pontice, cu piei, cu blăni și cu mărfuri apusene

(1) *Zapiski odesskago obščestva*, XIV, p. 166 și urm.

(2) Studii de felul acesta nu cunosc încă nici unul. D-l Z. Arbore, care a vizitat ruinele Cetății-Albe la 1864 și dă o descriere a lor în monografia sa asupra «*Basarabiei în sec. XIX*», nu spune nici măcar atât cât găsim la scriitorii ruși utilizați în această lucrare (cf. p. 272 și urm. din scrierea citată). O. Struve, care a vizitat cetatea la 1866, nu spune altceva decât că totul e o ruină părăsită și că până atunci nu se făcuseră săpături decât de căutătorii de comori (*Zapiski*, VI, p. 605—611, art. Археологическія замѣтки по поводу посѣщенія Аккермана и его окрестностей въ лѣтнее время 1866 года : Note arheologice cu ocazia vizitării Akkermanului și a împrejurimilor lui în vara an. 1866). Von Stern, în raportul asupra săpăturilor dela 1900 (*Zapiski*, XXIII) se ocupă numai de obiectele găsite cu ocazia acestor săpături și cu toate că dă planul cetății (v. planșa V) nu spune nimica asupra fortificațiunilor ei. D-l N. Iorga, un excelent cunoscător al Italiei medievale și moderne, e de părerea curentă că zidurile Akkermanului sunt de origine genoveză. Vezi *Chilia și Cetatea-Albă*, passim; *Neamul Romănesc în Basarabia*, București 1905, p. 148; *Geschichte des rumänischen Volkes*, Gotha 1905, I, p. 190; aci se spune că Genovezii «au reînnoit cu totul» vechile ziduri bizantine. Cf. descrierea cetății, în special a zidurilor și a șanțului săpat în stâncă, de Langeron, la Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 258—259, sau Hurmuzaki, *Documente, Suplementul I*, 3, p. 112.—Aspectul exterior al cetății în sec. XVII il arată, după Kočubinskij, o miniatură dintr'un manuscris cu vieața Sf. Ioan cel Nou (*Zapiski*, XXIII); miniaturile de felul acesteia au însă rareori o valoare reală. Aspectul cetății în sec. XVIII și XIX se poate cunoaște din două desemnuri dela 1790 și 1838. Ele se păstrează în Muzeul dela Odessa. Cel dintâiu e reprodus după Batjuškov de d-l Arbore în cartea citată, planșa dintre pp. 256 și 257; asupra celuilalt v. *Revista p. istorie, arheolog. și filolog.*, an. VII, p. 239. O fotografie dela 1898 a unei părți din ziduri a publicat tot d-l Arbore, după Batjuškov, planșa dintre pp. 352 și 353. Vezi și Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, planșele dintre pp. 258 și 259, 266 și 267.

(3) Cf. în tratatul dela 29 Iunie 1456 al lui Petru Aron cu regele Poloniei «de castro et *oppido* Byelograd» (Hurmuzaki, *Documente*, II, 2, p. 67; Uljanickij, *Materialy*, p. 92

și răsăritene. Cetatea-Albă eră ultimul loc de transit pentru mărfurile pe cari negutătorii Moldoveni și Galițieni le duceau în Crimeea, Asia Mică și peninsula balcanică (1) și primul loc de descărcare pentru cele ce ei le aduceau prin Caffa dela Tătari, Genovezi și Turci și le exportau prin Moldova în Apus. Dacă ne vom gândi la taxele cu cari erau impuse aceste mărfuri prin tratatele comerciale din 1408, 1434, 1456 și 1460 ale lui Alexandru cel Bun, Ștefan II, Petru Aron și Ștefan cel Mare cu Lembergenii (2), ne vom explicà ușor venitul cel mare în bani ce-l aveà țara din acest comerț și vom pricepe de ce dieta polonă dela 1450 dădeà ca principal motiv de anexare a Moldovei la Polonia bogăția ce se revărsà asupra ei prin portul dela Cetatea-Albă (3).

Dar cu afacerile comerciale se ocupau pârcalabii cetății numai în cazuri excepționale, când d. p. eră vorba de închegarea unor nouă legături de comerț, sau când autoritatea politică trebuià să intervină pentru apărarea intereselor supușilor străini, ori pentru pedepsirea supușilor proprii, cari vătămaseră acele interese. In astfel de împrejurări, ei aveau competență ca reprezentanți ai domnului. Cu afacerile mărunte ale comunității se ocupà ***județul și pârgarii,*** cari au existat și acì, ca în toate celelalte municipalități din Moldova. Ei par a fi avut însă un alt nume.

Intr'o corespondență genoveză din Maiu 1455, privitoare la autoritățile municipale din «Album Castrum» sau «Mocastrum», cari prin niște pescari puseseră stăpânire cu puterea pe un castel genovez dela gura Nistrului și maltrataseră în mod neuman pe posesorii lui, județul și pârgarii dela Cetatea-Albă sunt numiți ***jupanus et seniores*** (4), în loc de «judex et seniores», «judex et jurati»,

---

și în corespondența genoveză dela 6 Iunie 1472 «dominus sive *communitas* Mocastri» (N. Iorga, *Acte și fragmente privitoare la istoria Românilor*, III, p. 50). Vezi și nota 3 dela p. 343.

(1) Cf. porunca lui Mohammed II, dată din Brussa la 1456, în urma supunerii lui Petru Aron, către bașii, subbașii și spahiii săi, ca să nu supere pe neguțătorii din Cetatea-Albă, cari aduc mărfuri pe corăbiile lor la Adrianopol, la Brussa și la Constantinopol (Uljanickij, *Materialy*, p. 88: trad. polonă după originalul turcesc aflător in Arhivele Ministeriului de Externe din Moscva).

(2) Publicate toate de E. Kałużniacki in *Dokumenta moldawskie i multańskie z archiwum miasta Lwowa*, extras din Akta grodzkie i ziemskie, vol. VII, Lwów 1878. Cf. *Archiva istorică a României*, I, 1, p. 130-132; II, p. 171-176.

(3) N. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 104.

(4) N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 32-34. Reclamațiunea Genovezilor e trimeasă prin Caffa voevodului Petru Aron și «magnifico ac spectabilibus dominis jupano et senioribus

«judex et jurati cives», «judex et purgari (pulgari, burgari)», cum ne-am aşteptà, după celelalte izvoare latineşti contimporane. Genovezii puteau să-i mai numească «prothoconsul et consules», cum numesc la 1475 pe judeţul şi pârgarii din oraşul săsesc al Bistriţei (1). Ei ştiau însă că «rectorii» (rectores) din Cetatea-Albă se numiau «jupani» (2). Tot aşà îi numesc într'o corespondenţă dela 1468 (3).

Dacă Genovezii nu vor fi confundat cumvà «funcţiunea» judeţului cu «titlul onorific» de jupan — ce i se dădeà în vorbire, ca oricărui funcţionar mai înalt, — am aveà de înregistrat pentru Cetatea-Albă această particularitate că «judeţul» sau «şoltuzul» ei se numià *jupan*, ceeace nu găsim în alte oraşe, nici în Moldova, nici în Ţara-Românească.

Se ştie că cuvântul jupan noi l-am împrumutat dela Slavi, la cari prin sec. VI—X însemnà un şef teritorial sau un şef de clan; mai târziu el a luat la popoarele slave diferite înţelesuri. Cu înţelesul de «şef al unei comune» el e cunoscut astăzi numai la Slovenii din Austria (Ştiria, Carintia şi Carniolia), cu cari orăşenii din Cetatea-Albă n'au venit niciodată în contact şi la cari scoborîrea «jupanului» din şeful unei provincii sau unui ţinut la şeful unei comune săteşti (4) s'a făcut din aceleaşi pricini, cari au transformat pe moldovenescul жѹпанъ, în sec. XIV şi la începutul sec. XV un atribut rezervat numai rudelor domneşti, în «jupânul» cu perciuni de astăzi. Acest fenomen e bine cunoscut din istoria tuturor limbilor europene (5).

Dacă, deci, «judeţii» târgului dela Cetatea-Albă s'au numit «jupani», cum arată cele două izvoare italiene dela 1455 şi 1468, — şi e de presupus că cel puţin Genovezii cunoşteau destul de bine organele administrative ale târgului, — această evoluţie semantică a cuvântului «jupan» trebue explicată prin situaţia geografică a Cetăţii-Albe. Intr'un târg izolat de celelalte târguri ale Moldovei,

---

Albi Castri» (p. 34); cf. în text: «a jupanis et rectoribus Mocastri senioribusque eiusdem loci» (p. 33).

(1) Iorga, *Acte şi fragmente*, III, p. 52: «prothoconsuli et consulibus civitatis Bistricie», coresp. lui «Richter und geschworene Bürger» din actele nemţeşti.

(2) Iorga, l. c., p. 32: «comissione rectorum loci illius, *quos jupanos vocant*, ac seniorum».

(3) *Ibid.*, p. 43 şi 44: «lo jupano di Maocastro, li rectori de Maocastro».

(4) Cf. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien 1886, p. 413.

(5) Cf. L. Şăineanu, *Incercare asupra semasiologiei limbii române*, în Revista pentru istorie, arheol. şi filol., vol. VI, p. 447 şi urm.

depărtat de centru și prin urmare ferit de influența directă a acestuia, stăpânit de Moldoveni împreună cu Genovezii, și având o populație foarte pestriță, în care elementul moldovenesc n'a fost niciodată preponderant, — într'un astfel de târg s'au putut produce ușor unele forme de organizație deosebite de tipul clasic al târgurilor moldovenești. A studià aceste particularități locale, ar fi o problemă foarte atrăgătoare; ea este însă foarte grea, deoarece acte municipale din sec. XV avem puține, iar dela Cetatea-Albă nici unul. Cauza îmi pare a fi tocmai faptul că târgul erà mai mult genovez decât moldovenesc (1).

Cetatea erà însă numai a Moldovenilor. Ei stăteau într'însa ca niște cuceritori, mereu cu armele în mâni și gata de luptă, când împotriva Tătarilor și Genovezilor, când împotriva Turcilor. Aceștia izbutiră în sfârșit a o cucerì, după ce flota lor ajunsese una din cele mai numeroase în Europa, iar puterea de rezistență a Moldovei, care n'aveà nici o flotă de răsboiu, se istovise în lupta inegală cu dânșii.

Odată cu cucerirea turcească, splendoarea Cetății-Albe a apus pentru totdeauna. Akkermanul turcesc n'a mai fost nici cetate puternică, nici târg înfloritor prin comerț. Luat de Ruși, odată cu Basarabia întreagă, la 1821, după ce în mod trecător fusese cucerit de mai multe ori, el a rămas un orășel de provincie fără vieață, în care vrednice de văzut sunt doar zidurile uriașe și mute, ce aruncă o umbră tristă asupra unui trecut glorios. Cu atât mai elocuente sunt pentru noi inscripțiile în marmoră, cari ne spun că am fost și noi odată stăpâni pe gurile Nistrului și păzitori ai acelei porți, care, cum ziceà Baiazid o săptămână după cucerirea ei, puteà să închidă sau să deschidă drumul oștilor turcești spre Moldova, Polonia, Rusia, Tataria și tot nordul Mării-Negre (2).

*
* *

(1) Acestei împrejurări trebue să atribuim notița dela 1410 a notarului genovez Nicolae de Porta, care spune că pe vremea lui Genovezii stăpâniau în părțile tătărești orașele Caffa, Soldaia (=Sudacul de astăzi) și Mocastro (Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 57—58). Nu a fost propriu zis o stăpânire politică a Genovezilor, ci o cesiune de bună voie, întâiu din partea Tătarilor, apoi a Moldovenilor, cari aveau interesul să atragă în porturile lor galioanele genoveze, pentru schimbul de mărfuri. Reprezentanți politici ai republicei genoveze nu se găsesc la Cetatea-Albă, cum se găsesc la Chilia. Afacerile dela Cetatea-Albă republica le tratà prin mijlocirea reprezentanților săi din Caffa.

(2) Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 157—158; cf. *Acta Extera* ale Academiei Ungurești, VI, p. 36—37.

Am vrut, d-lor colegi, prin cele precedente, să vă arăt cât de preţioase pot să fie inscripţiile pentru istoria noastră şi ce comoară de informaţii se poate scoate din ele, când ne dăm silinţa de a le cetì cu răbdare şi a le interpretà în legătură cu celelalte izvoare contimporane.

Cu ocazia aceasta, repet dorinţa ce am exprimat-o acum şase ani, în discursul meu de recepţiune, ca Academia Română să iea din vreme măsuri, spre a adunà din toate părţile locuite de Români decalcuri şi fotografii măcar de pe inscripţiile cele mai vechi, din sec. XIV—XVII, şi a le publicà într'un «Corpus inscriptionum» al României, care ar fi un tezaur istoric vrednic de admiraţia şi gelozia vecinilor noştri. Căci pot afirmà, d-lor colegi, că nici unul din popoarele ce ne înconjoară, afară doar de Unguri şi poate nici aceştia, nu posedă un tezaur epigrafic mai bogat decât al nostru.

Ştiu că această lucrare e grea şi cere mulţi ani de pregătire. Dar mai ştiu că inscripţiile se conservă mai cu anevoie decât documentele, că cu mijloacele de cari dispunem noi ele nu pot fi adunate şi adăpostite la un loc, cum se adăpostesc inscripţiile Italiei şi ale Greciei în vastele coridoare ale Vaticanului sau în celelalte muzee europene. Dacă am adunà chiar multe din ele şi dacă le-am expune în curţile şi grădinile noastre, ploaia, praful şi vântul le-ar măcinà, cum le macină şi acum pe locurile unde le-a aşezat pietatea, dragostea de viitorime, fie şi setea de glorie a strămoşilor noştri, desbrăcată de deşertăciunea fără de credinţă a strănepoţilor lor de astăzi. Dar dacă nu le putem adunà, le putem scăpà de pieire, fotografiindu-le şi dându-le la lumină, cât se poate mai multe, în reproduceri autotipice.

Academia Română ar nesocotì una din datoriile ei, dacă nu s'ar gândi să realizeze cât mai curând această dorinţă legitimă a istoriografiei noastre.

ADAUS.

LISTA PÂRCALABILOR CETĂȚII-ALBE DELA 1374—1484.

Dau aci o listă a pârcalabilor Cetății-Albe, bazată pe izvoarele citate în studiul precedent și în notele ce-l însoțesc. Pentru domnia lui Ștefan cel Mare, datele vor fi precizate mai de aproape la indicele volumului al doilea din colecția documentelor acestui domn, pe care o voiu pune sub tipar în anul viitor. Deocamdată constatăm că în lungul interval de o sută zece ani, cât timp Cetatea-Albă a stat sub stăpânirea Moldovei, izvoarele ne arată numai treisprezece pârcalabi, numărând între dânșii și pe Iuga, conform presupunerii dela p. 344.

Lista noastră e o rectificare a listei d-lui N. Iorga din *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 275—276, din care trebue șters Luțian Herman dela 1438, Bogdan dela 1449—1451, neatestat prin nici un document autentic, Mârzea dela 1469, introdus printr'o greșeală de ediție a *Uricariului*, și Goian, care într'un document publicat de epp. Melchisedec fără dată, însă dela 1470, Iunie sau Iulie, e citat ca pârcalab de Chilia, nu de Cetatea-Albă (*Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, vol. VII, p. 374 și 375). Rectificările de date sunt impuse de documentele ce nu erau cunoscute la 1899 sau erau greșit datate în edițiile de până atunci.

Față de năravurile administrative de astăzi, e izbitoare *stabilitatea* ce se observă în sec. XV, mai ales în domnia lui Ștefan cel Mare, la ocuparea unei funcțiuni atât de importante ca pârcălăbia Cetății-Albe. Ștefan, care a mănținut în această funcțiune pe cel mai puternic și mai temut dintre boierii dușmani tatălui său, pe «*marele* Stanciul», cum îi zic analele bistrițene (1), s'a arătat și în această privință cu mult superior predecesorilor și urmașilor săi, chiar celor din vremile noastre.

---

(1) *Cronice inedite*, p. 42: станчѹлъ великїи. La p. 75, n. 37 din această scriere, am explicat pe великїи ca «великїи (дворникъ)»; se poate însă ca el să însemne «великїи (болѣринъ)», adecă un mare și influent boier.

1. **Iacşa Litavor**
1374, Iunie 3.

2. **Iuga** (popă şi protopop)
1435, Aprilie (—1436).

3. **Fedorca** (Theodorca de Thelica)
1440, Noemvrie 10.

4. **Iurghici**
1443, Martie—Maiu; 1443, Noemvrie 29—1447, Fevruarie 11.

5. **Stanciul**
1449, Iunie 5; 1449—1450; 1453, Ianuarie 26; 1454, Martie (—1456).

6. **Vlaicul**
1457 (—1458).

Vlaicul şi Stanciul
1459, Ianuarie 13 (—1465).

7. **Stanciul şi Zbierea**
1466—1470.

8. **Stanciul şi Bâlco**
1470 (—1471).

9. **Bâlco şi Luca**
1471—1474.

10. **Luca şi Hârman**
1475—1476.

11. **Hârman şi Duma**
1478—1480.

12. şi 13. **Gherman şi Oană**
1481—1484, August.

DOCUMENTUL LUI ALEXANDRU CEL BUN DIN 16 FEVR. 1424, PENTRU SATUL BUCIUMENI.

O întâmplare fericită m'a făcut să văd, nu de mult, în original documentul prin care Alexandru cel Bun a dăruit popii Iuga din Baia, despre care am presupus că a fost și pârcalab de Cetatea-Albă, satul Buciumeni de lângă vechea capitală a Moldovei, azi mai aproape de Fălticeni decât de dânsa (1). Proprietara de azi a documentului, răzășița văduvă din Buciumeni Catinca a lui Vasile Diaconu, care stăpânește câtevà fălci de pământ din satul ce odinioară a aparținut lui Iuga, mi l-a încredințat, grație stăruinței d-lui Serafim Ionescu, dirigintele școalei de băieți din Fălticeni și fost revizor școlar al județului Sucevii, pentru câtevà ore, cât mi-a trebuit ca să-l copiez și să-mi procur o fotografie după el, făcută de un coleg al d-lui Ionescu, de institutorul Radu (v. planșa VI). Fotografia e destul de izbutită, afară de cele câtevà locuri acoperite de ținte sau de îndoiturile fine ale pergamentului, și afară de legenda peceții, care în original se poate cetì cu mult mai bine.

Public acì textul slavon și traducerea, *a)* deoarece documentul acesta e foarte important nu numai pentru istoria familiei protopopului Iuga, care cu o iuțeală amețitoare s'a ridicat la o mare influență în Principat și tot așà de iute s'a prăbușit, ci și pentru istoria vechilor așezămite ale Moldovei; *b)* deoarece edițiile de până acum ale acestui document sunt cu totul insuficiente.

El a fost dat la lumină întâiaș dată, pe cât știu, de răposatul profesor dela Iași N. Beldiceanu, originar din județul Sucevei și mare amator de studii documentare, epigrafice și arheologice, de cari a profitat însă mai mult dânsul decât publicul învățat, care a avut parte să afle de ele într'o foarte redusă măsură. Spre cinstea memoriei acestui lucrător modest, pe care l-am cunoscut între anii 1882-1885, pe când studiam la universitatea din Iași, trebue să amintesc, ceeace foarte puțini știu, că Academia Română posedă dela dînsul o frumoasă colecțiune de desemne și copii după inscripțiile moldovenești din Bucovina, care ar fi meritat să fie editată,

---

(1) Asupra Buciumenilor v. Serafim Ionescu, *Dicționar geografic al județului Suceava*, București 1894, p. 58-59, și *Marele dicționar geografic al României*, I (1898), p. 668-669: acì se dă o simplă reproducere a celor conținute în monografia D-lui Ionescu, cu traducerea documentului dela 1424 cu tot.

dacă scrierea D-lui Eug. Kozak dela Cernăuți n'ar fi făcut-o superfluă. N. Beldiceanu a făcut, între altele, și săpături la o cetățue de lângă Baia și Fălticeni; rezultatele ei științifice îmi sunt însă necunoscute. In urma deselor lui călătorii prin județul Sucevei, se vede că a dat și de documentul lui Alexandru cel Bun, al cărui suret l-a publicat în vol. XIV, p. 58—59, din *Uricariul* lui Th. Codrescu (Iași 1889), însă cu data greșită 6940. Acelaș suret, tălmăcit la 9 Iunie 1785 de dascălul Gheorghe Evloghie pentru răzășii din Buciumeni, astăzi în păstrarea Catincăi a lui Vasile, s'a publicat cu data exactă tot în Uricariu, vol. XVI (1891), p. 1—3, după o copie autentificată la 21 Oct. 1813. După exemplarul Catincăi, el a fost reprodus de D-l Serafim Ionescu l. c. Aceeaș traducere, autentificată de isprăvnicia ținutului Sucevei la 22 Fevr. 1815, se află in Condica dela 1843 a documentelor moșiei Baia (v. nota 3 dela p. 344). Ea are, cum vom vedeà mai jos, unele greșeli și îi lipsesc boierii martori.

Ediția dela 1906 a D-lui Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, I, p. 14—21, ar fi fost deci bine venită, dacă ea ar fi completat lacunele și ar fi îndreptat greșelile de traducere ale dascălului Evloghie, și dacă ar fi dat textul original cu exactitate. Dar ediția D-lui Ghibănescu, ca toate celelalte ale sale, e o operă de diletant mai puțin inteligent și mai neconștiincios decât N. Beldiceanu, care în ochii săi apare, cu drept cuvânt, ca «un foarte serios slavist» (p. 17).

Documentul, precum se vede din fotografia dela planșa VI, nu e greu de cetit. Cu toate acestea, textul D-lui Ghibănescu (p. 14—15) are atâtea greșeli de ortografie și de lectură, încât el nu mai prezentă aspectul unui document dela începutul sec. XV-lea. Traducerea (p. 16—17) are aceleași greșeli ca a lui Evloghie, iar comentarul (p. 17—21), pe lângă unele știri greșite sau necontrolate, ca cele dela p. 18 despre neamul lui Vasile Diaconul, pe lângă câtevă naivități, ca cele dela p. 19, că d. p. «Baia și Buciumenii sunt și azi, și înțelesul lor ne este cunoscut» sau că «hotarele vechi de moșii erau semne văzute: movilă, stejar gros, părâu, spinăriș, drum, lozii», mai are și unele absurdități inexplicabile, ca d. p. «localitatea Staniga» zisă așà «după numele lui Stan», deși din document se vede lămurit că Stăniga e un nume propriu, ș. a. m. d. Defectele acestei ediții, lipsite de orice critică și de orice valoare științifică, n'ar fi meritat să fie relevate, dacă ea nu s'ar face «sub auspiciile Ministerului Cultelor și Instrucțiunii», care patronează astfel una din cele mai proaste publicațiuni ce

s'au făcut la noi în România. Textul ce urmează, în comparație cu al d-lui Ghibănescu, e numai una din nenumăratele dovezi ce se pot scoate, pentru afirmația de mai sus, din cele trei volume apărute până acum ale «Suretelor și izvoadelor».

Deși rupt la îndoituri și pe alocurea șters — rândul al 19-lea e aproape întreg illizibil — documentul dela Buciumeni este destul de bine conservat și se poate ceti și întregi astfel:

† Милостїю божїею мы алеѯандръ [во]евода, господаръ земли молдавскои, чини[мъ зн]аменито ис сѣмъ листомъ нашимъ (1), кто нан[ь] оузрит или его оуслышитъ чтучи, оже тотъ истиннъіи попъ юга слѹжилъ намъ вѣрно. Тѣмъ мы видѣвше его правую и вѣрную слѹжбу до нас, жаловали есмы его особною нашею милостїю, и дали есмы ему оу нашеи земли ед[н]о село близь бани, на имѧ бѹчумѣни, што бы ему оурикъ съ въсѣмь доходомъ, емѹ и дѣтем[ъ] его, и братѹ его панови и дѣтемъ его, и оунучѧтомъ их и праоуночѧтомъ их и праціѹрѧтомъ их и въсемѹ родѹ их, непорѹшено николиже на вѣкы. [А] хотаръ томѹ селѹ: почениши ѡт могыли [што] ест на дѣлѹ поутемъ долоу до тлъстого дѹба, а ѡт д[ѹба] до потока, а ѡт потока на конецъ (2) хворо[стї]а, ѡт конецъ (2) хворостїа до дорогы що идетъ ѡт стана д[о] бани, та дорогою до потока що идет[ъ на] радешан(и) (3), подли станигы, та оупадаетъ повыше оу дрѹгы потокъ, ѡт толѣ на дѹбъ што ест на д[орог]ѹ, ѡт толѣ горѣ потокомъ ѡт едного дѹба оу дрѹгы дѹбъ, а ѡт тол(ѣ) (4) на вербїе, и ѡт толѣ ѡпѧтъ дорого[ю] що идетъ до бани, до хотарѣ банского, ѡт толѣ полемъ д[о] дра[го]шева (5) хотарѣ, и ѡт толѣ ѡпѧтъ на дѹ[бр]овѹ, оу [в]еликѹю могылѹ. То емѹ вес хотаръ. А на то ест вѣра [на]шего господства вышеписаннаго алеѯандра воев[о]д[ы], и вѣра възлюбленнаго сына (6) господства ми илїаша воеводы, и [в]ѣра въсѣхъ дѣтеи нашиx, и вѣра боѧръ наш[их: вѣ]ра пана михаила и дѣтеи его, вѣра пана гринка и дѣтеи его, вѣра пана ивана дворника сочавског[о и] дѣтеи его, вѣра пана негри, вѣра пана влъчи, вѣра пана жѹржа и дѣтеи его, вѣра пана нестѧк[а и] дѣтеи его, вѣра пана драгоша и дѣтеи его, вѣра п[ана] илїаша и дѣтеи его, вѣра пана и[с]аїѧ [и дѣ]теи его, вѣра пана михаила [по]пши и дѣтеи е[го, вѣра па]на дана [ч]аш[н]ика и дѣтеи его, [вѣра

(1) După нашимъ lipsește въсѣмъ «tuturor», omis de diiac.
(2) Sau конець.
(3) In orig. радешаⷩ҇.
(4) In orig. тоⷧ҇.
(5) In orig. greș. драшева.
(6) In orig. сн҃а, corectat din сн҃ѹ.

пана] ивана дѣт[ка и дѣтеи его, вѣра пана домонкѹша столника и дѣтеи его, и вѣра вьс]ѣ[х](1) бояръ наши[х], и великъıх [и малъıх. А по нашемъ живо]тѣ, кто боудет[ъ] господаръ нашеи земли, [ил]и ѿт дѣтеи наших, или ѿт нашего п[лемене, или бѹдь] кого богъ изберетъ быти, тот што бы имъ не порѹшилъ нашего данїа, нж што бы имъ оутвръд[иа и оукр]ѣпил, занѹже дали есмъı емѹ за его правую и вѣрную слѹжбѹ. А на болшее потвръжденїе томѹ въ[сем]ѹ вышеписанномѹ, велѣли есмъı слѹѕѣ наше[мѹ] (2), вѣрномѹ нѣгоеви граматикѹ, писати и привѣ[си]ти нашѹ печатъ к семѹ листѹ нашемѹ. Оу сочавѣ, в лѣт(о) ҂ѕцлв, фе(в)р(оуарїа) ѕі.

Pecetea cea mare domnească de 8 cm. in diametru, în ceară roşie, invelită cu ceară albă, foarte bine păstrată şi având legenda: * ПЄЧЯТЬ ІѠ * ОЛЄѮЯНДРЬ * ВОЄВОДЯ * ГНЬ ЗЄМЛѢ ⸭ МОЛДЯВЬСКОІ, cu ligaturile Ѧ = ча, Ⱨ = ан şi Ꙣ = да. E o pecete deosebită de cea dela inceputul domniei lui Alexandru cel Bun, d. p. din anii 1402 şi 1408 (3). In dosul pergamentului o notiţă dela inceputul sec. XIX: «dela Alexandru Voevod Bătrânul, pe satul Buciumenii, leat 6932, Fevr. 16».

Traducerea exactă e următoarea:

«Din mila lui Dumnezeu, noi Alexandru voevod, domn al Ţerii Moldovei, facem cunoscut cu această carte a noastră (tuturor) cari se vor uità la dânsa sau o vor auzì cetindu-se, că acest adevărat popă Iuga ne-a slujit cu credinţă. Deci, văzând slujba lui dreaptă şi credincioasă către noi, l-am miluit pe dânsul cu osebita noastră milă, şi i-am dat în ţara noastră un sat aproape de Baia, anume Buciumenii, ca să-i fie uric cu tot venitul, lui şi copiilor lui, şi fratelui său Nanu şi copiilor lui, şi nepoţilor lor şi strănepoţilor lor şi răstrănepoţilor lor şi la tot neamul lor, nestricat niciodată în veci. Iar hotarul acestui sat se începe din movila ce este în deal (şi merge) pe calea spre stejarul cel gros la vale, iar din stejar la pârâu şi dela pârâu la capătul tufişului (4), din capătul tufişului la drumul ce merge dela Stan la Baia, apoi pe drum până la pârâul ce merge la Rădăşani (Radeşani), pe lângă Stăniga (Staniga), şi dă mai sus într'alt pârâu, de acolo la stejarul

(1) Completat după doc. dela 12 Aug. 1426 din colecţia d-lui Alex. Cantacuzino-Păşcanu. După numărul literelor şterse se vede că lipseşte un singur boier.

(2) In orig. наше, cu omisiunea lui мѹ.

(3) E inexplicabil cum D-l Ghibănescu a putut să cetească (l. c., p. 12): печать іѡ александръ божїею мілостїю господаръ земли молдавскои, când legenda e foarte clară în original.

(4) Orig. хворостїа, gen. rusescului хворостье, coll. din хворостъ, uscături, tufiş, paleosl. хврастъ sarmenta, φρύγανα. Evloghie a tradus «până la sfârşitul hvorostiei», ceeace Ghibă-

ce se află în drum (1), de acolo pe pârâu în sus, din stejar în stejar, iar de acolo la salcie (2) și de acolo îndărăt pe drumul ce duce la Baia, până în hotarul Băii, de acolo pe câmp până în hotarul lui Dragoș (3) și de acolo îndărăt spre dumbravă, la movila cea mare (4). Acesta îi este tot hotarul. Și spre aceasta este credința domniei noastre, a mai sus scrisului Alexandru voevod, și credința iubitului fiu al domniei mele Iliiaș voevod, și credința tuturor copiilor noștri, și credința boierilor noștri: credința panului Mihail și a copiilor lui, cr. p. Grinco și a copiilor lui, cr. p. Ivan vornicul Sucevii și a copiilor lui, cr. p. Negrea, cr. p. Vâlcea, cr. p. Jurj și a copiilor lui, cr. p. Nesteac și a copiilor lui, cr. p. Dragoș și a copiilor lui, cr. p. Iliiaș și a copiilor lui, cr. p. Isaiia și a copiilor lui, cr. p. Mihail Popșa și a copiilor lui, cr. p. Dan ceașnicul și a copiilor lui, cr. p. Ivan Deat[co (5) și a copiilor lui, cr. p. Domoncuș stolnicul (6) și a copiilor lui, și credința] tuturor boierilor noștri, și mari și mici. Iar după vieața noastră, cine va fi domn în țara noastră, sau din copiii noștri, sau din neamul nostru, sau oricine pe care Dumnezeu îl va alege să fie, acela să nu le strice dania noastră, ci să le-o întărească și împuternicească, de vreme ce i-am dat-o lui pentru dreapta și credincioasa lui slujbă. Iar spre mai mare tărie a tuturor celor mai sus scrise, am poruncit slugii noastre, credinciosului Neagoe grămăticul, să scrie și să atârne pecetea noastră la această scrisoare a noastră. In Suceava, la anul 6932, Fevruarie în 16».

---

nescu, crezând că îndreaptă, a schimbat în «la sfârșitul mărăcinilor», deoarece «Hvorostia», zice dânsul, «trebuia să fie ceva care are întindere: început, mijloc și sfârșit», iar хворостъ înseamnă «mărăcine» (l. c., p. 19, n. 3). Dar хворостъ nu înseamnă mărăcine, ci «uscături» sau «tufiș», ca și derivatul rusesc хворостникъ=мелкій на корню посохшій лѣсъ (Dicționarul Acad. Rus., IV, p. 398), germ. Strauchholz (Pawlowsky [2], p. 1271).

(1) La Evloghie și Ghibănescu greșit «deal»; ambii au cetit г[ор]ѹ în loc de д[орог]ѹ.

(2) La Evl. și Ghib. «lozii»; rus. вербе (din вербье) sau верба înseamnă însă salcie.

(3) La Evl. și Ghib. greșit «până în hotarul Dracșăi» (дракшзн); драшєва din orig. trebue să fie o greșeală a diiacului.

(4) La Evl. și Ghib. greșit: «la stejar la movila mare»; дѹброва nu poate să insemne stejar, ci dumbravă sau stejeriș (palsl. джброва).

(5) Numele acesta lipsește la Ghibănescu. In orig. lectura e sigură numai pentru cele trei litere dela început; cf. doc. dela 25 Dec. 1422, 31 Martie 1423, 12 Aprilie 1426 și 28 Dec. 1428: к. п. ивана дѣтка sau дѣдка (Direcția Fond. Rel. din Cernăuți, No. 2; colecția lui Al. Cantacuzino-Pășcanu; copia lui Gh. Ghibănescu; Muzeul Rumjancev din Moscva).

(6) Intregirea aceasta e probabilă, nu e însă sigură.

Că locul stăpânit astăzi de familia lui Vasile Diaconul e o parte din pământul dăruit lui Iuga la 1424, o dovedește întâiu de toate prezența documentului sau, cum zic răzășii, a «uricului» în mânile văduvei lui, o femeie de vreo șaizeci de ani, care îl păstrează cu aceeaș evlavie și teamă, cu care acest soiu de documente se păstrau pe vremea când vorba «ai carte, ai parte» însemnà că dacă pierzi documentul de proprietate, pierzi ușor și proprietatea. Acelaș lucru îl arată și hotarele dela 1424, în cuprinsul cărora se află locul de azi al Catincăi, lângă părâul Buciumenilor, aproape de dealul Stănigenilor, sub care la 1424 se aflà satul lui Stăniga, acum dispărut. Buciumenii se hotărnicesc și azi, ca acum 484 de ani, cu moșia Baia spre sud și cu satul Rădășanii spre vest. «Movila cea mare», pomenită în hotărnicie, există încă și e notată chiar pe harta Statului-Major, planșa Fălticeni, lângă drumul Băii. Satul Buciumeni erà atunci tot așà de mic ca astăzi. Despre biserica de lemn, care se află lângă dealul Stănigenilor și în care nu se mai slujește, fiindcă e aproape ruinată, se zice în sat că există de trei sute de ani și că a fost biserica popii Iuga. Catinca și ceilalți răzăși din neamul ei au cumpărat pentru ea în anul trecut, dela biserica din Oprișeni, un sat cevà mai mare spre nord de Buciumeni, un clopot, și mare e dorința lor, ca această veche biserică să nu cadă cu totul în părăsire.

Posesorii de azi ai «uricului» nu sunt însă urmașii popii Iuga, cum afirmă D-l Ghibănescu (l. c., p. 18), deși știe (p. 21) că Buciumenii au fost vânduți la 15 Martie 1490 de Marușca, fata logofătului Mihul și nepoata lui Iuga, și de Dragoș, fiul lui Nanu și nepotul lui Iuga, lui Isac, visternicul lui Ştefan cel Mare (v. *Uricariul*, XVI, p. 4—7). Afară de aceasta, despre Mihul și alți doi feciori ai lui Iuga se știe că la 1457 ei au emigrat în Polonia, de unde nu s'au mai întors. Catinca spune, de altă parte, că bărbatul ei se trăgeà din neamul unui protopop Andreiu, care cu vreo «patru vârste de om» mai nainte a venit dela Oprișeni și s'a așezat în Buciumeni. Casa în care locuește ea, umbrită de niște copaci bătrâni și falnici, e, după spusele dânsei, de vreo sută de ani, după Ghibănescu (l. c., p. 18) de o sută cincizeci.

«O familie de diaconi din urmașii popii Iuga din sec. XV» ar fi cevà prea extraordinar. De continuitatea neîntreruptă a acestei familii, dela Alexandu cel Bun și până astăzi, am aveà motive să ne îndoim, chiar când Catinca ar aveà toate documentele intermediare între 1424 și 1908. Ea nu posedă însă, sau cel puțin nu mi-a arătat, afară de uricul dela 1424 și de suretul lui Evloghie dascălul, decât

două documente în limba română: unul dela 23 Fevr. 1633 (7141), altul dela 29 August 1792. Cel dintâiu e o poruncă a lui Alexandru Iliiaș, prin care confirmă lui Manciul Pribagul stăpânirea peste a treia parte din satul Stănigeni, dispunând ca cine va arà sau va così pe partea lui din Stănigeni, să aibă a-i da «a dzecea din pâne și din fân și din tot vinitul» (1). Al doilea e un act de împărțeală între răzășii din Buciumeni, printre cari n'am găsit nici un nume care să ne amintească de popa Iuga sau de fiii și nepoții lui. Alte documente se vor fi aflând la ceilalți răzăși, n'am avut însă putința să le caut. Cred că dacă se vor găsi, asupra neamului popii Iuga ele nu ne vor da nici o știre, căci dela 1490 încoace acest neam n'a mai stăpânit Buciumenii. Urme de el poate să se găsească mai curând la Baia, decât la Buciumeni.

---

(1) Pecetea, in tuș negru, e bine păstrată și are legenda: † ιѡ алеѯандрꙋ иліашї [sau иліаш] воевода и господарь землн молдавскоі.



Inscripţia dela Cetatea-Albă din 1440.



Inscripţia dela Cetatea-Albă din 1454.

Analele Academiei Române XXX. Memoriile Secțiunei Istorice.



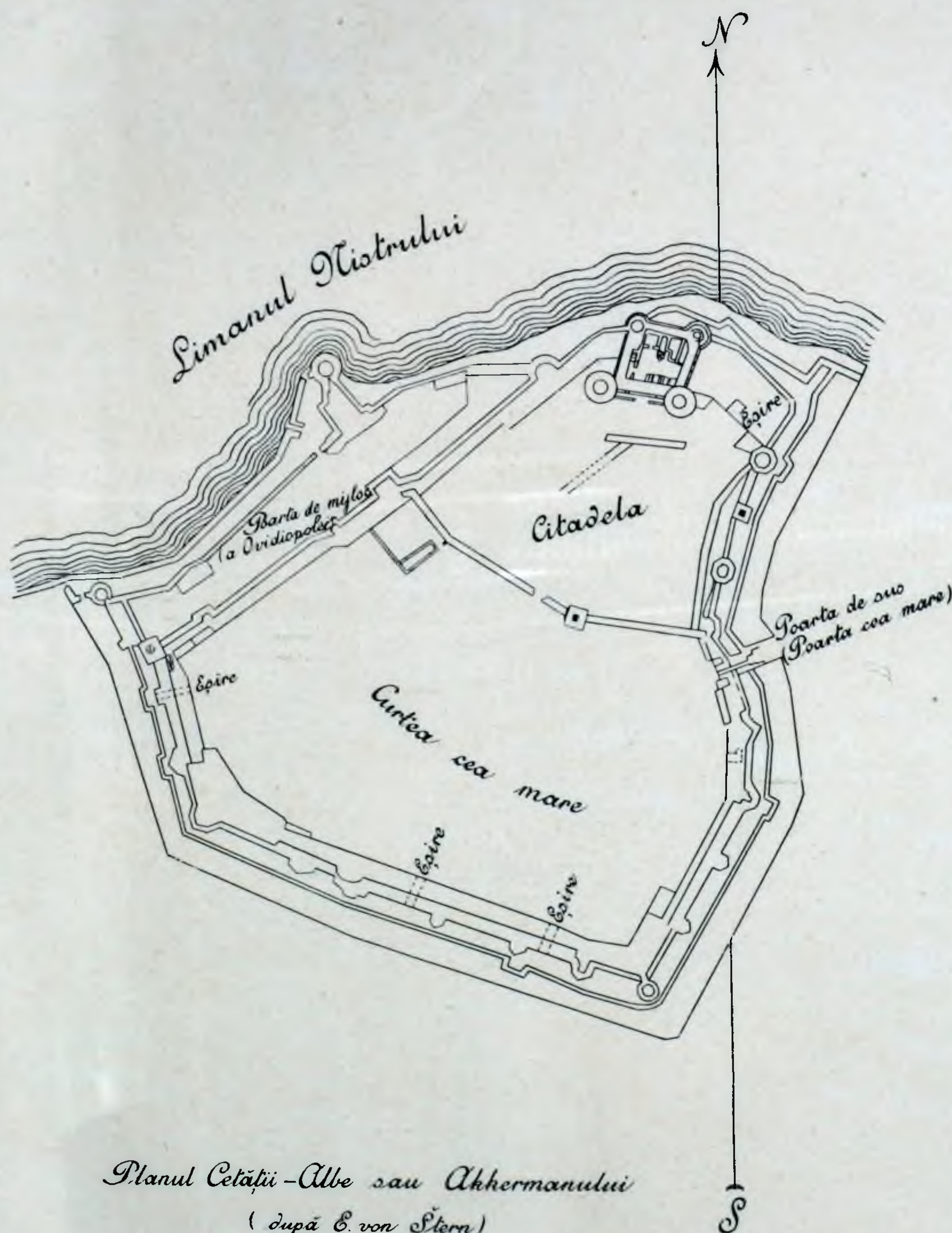
Inscripția dela Cetatea-Albă din 1476.

Analele Academiei Române XXX. Memoriile Secţiunei Istorice.



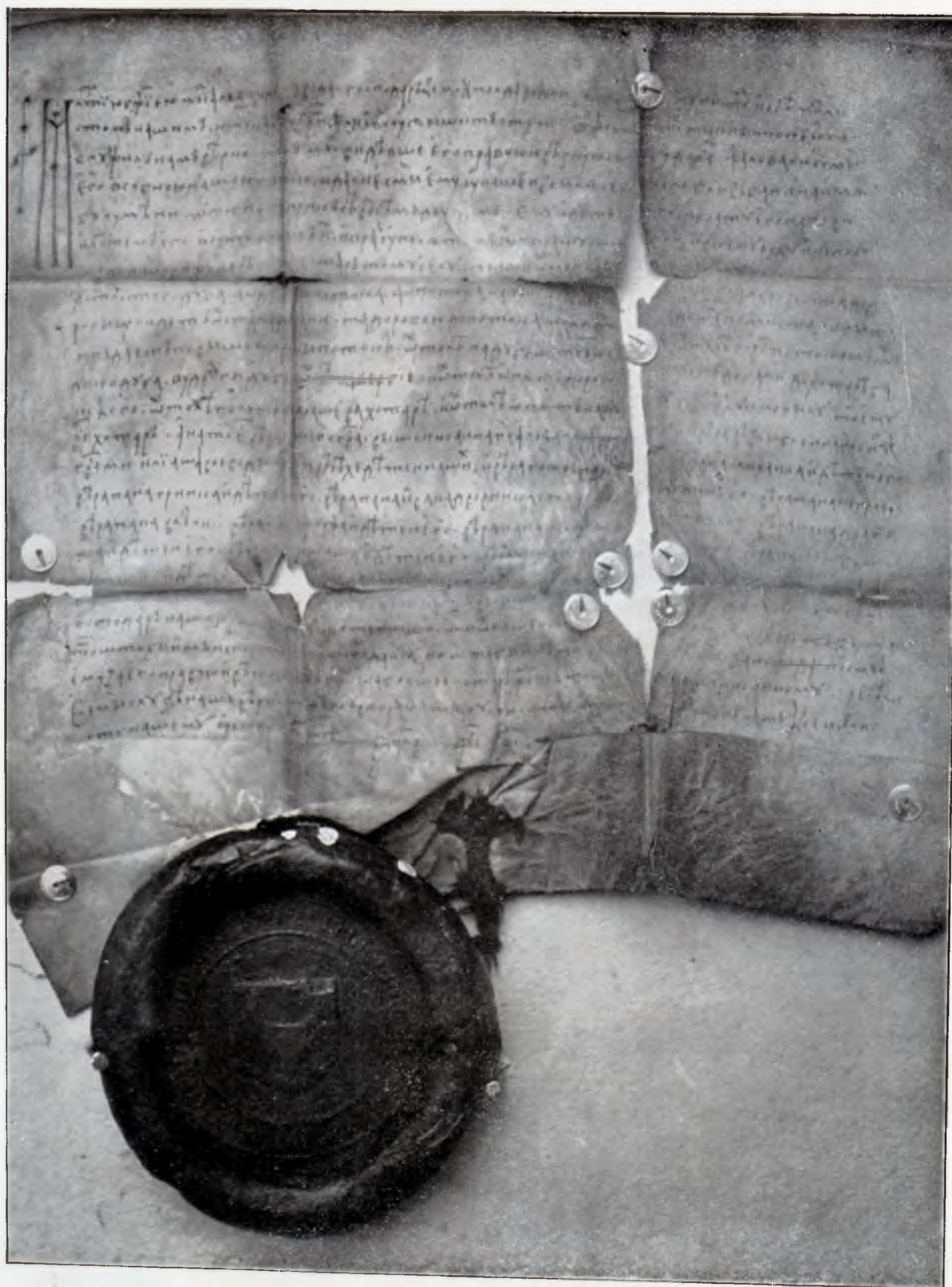
Inscripţia dela Cetatea-Albă din 1479.

Analele Academiei Române XXX, Memoriile Secţiunei Istorice.



Planul Cetăţii-Albe sau Akhermanului
(după E. von Stern)

Analele Academiei Române XXX, Memoriile Secțiunei Istorice.



Documentul lui Alexandru cel Bun din 16 Fevr. 1424, pentru satul Buciumeni.